

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક
રમણ સોની

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

સલાહકાર અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ઝંખતી સંસ્થા

સંચયન

સંપાદક : રમણ સોની

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

135 Tradition Pkwy, Flowood, MS 39231 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): વિભા સોની
 - ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
 - લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની
- e-mail : ramasoni46@gmail.com
phone : 91-9228215275

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org
આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

ઇ-મેઇલના માધ્યમથી 'સંચયન'
સૌ મિત્રોને વિના મૂલ્યે મોકલવામાં
આવે છે. આપનું, મિત્રોનું e-mail ID
જણાવવા વિનંતી.

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન, ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો - ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

અ નુ ક મ

સંપાદકનું કથન ○ રમણ સોની ○ ૪

.....

કાવ્ય-સપ્તક ○ બાલમુર્કદ દવે ○ ૬

.....

રસ્તાની ધારે ધારે ○ વાર્તા ○ ધીરુબહેન પટેલ ○ ૧૩

.....

તમારે જોક સાંભળવો છે? ○ હાસ્યરચના ○ હરનિશ જાની ○ ૧૮

.....

કેટલાંક છાપાં બાબત ○ કાવ્ય ○ સિતાંશુ યશશ્ચન્દ્ર ○ ૨૧

.....

મને જગતની ટેવ ન પાડો ○ આત્મકથન ○ ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા ○ ૨૪

.....

બેતાળાં ○ નિબંધ ○ પુ.લ.દેશપાંડે, અનુ. અરુણા જાડેજા ○ ૨૬

.....

કાવ્ય ○ ગઝલ ○ ખલીલ ધનતેજવી ○ ૩૩

.....

રખડુનો કાગળ ○ અંગત નિબંધ ○ મહેન્દ્રસિંહ પરમાર ○ ૩૪

.....

વીજળીને ચમકારે ○ પદ-ભજન ○ ગંગાસતી ○ ૩૯

.....

ભાષાનું ધોવાણ અને સર્જકતા ○ વિચાર-વિમર્શ ○ બાબુ સુથાર ○ ૪૦

.....

ચિત્રો ○ Jesuso Ortiz ○ ૧૨, ૧૭, ૨૩, ૩૨, ૩૮, ૪૪

.....

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ ○ ૪૫

.....

આ અંકના લેખકો ○ ૪૩

સર્વસ્પર્શી આનંદનો વૈભવ

હમણાં ત્રણ દિવસ - ડિસેમ્બરની ૨૫,૨૬,૨૭મી એ - ભુજ કચ્છમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું અધિવેશન યોજાયું હતું. ભુજની જરાક કાતિલ છતાં મનને ગમે એવી ઠંડીમાં ૬૦૦ ઉપરાંત સાહિત્યરસિકોએ પ્રતિનિધિ તરીકે ઉપસ્થિત રહીને આનંદ માણ્યો - સાહિત્યનો, ભુજની મહિલા કોલેજના સુંદર પરિવેશમાં ઉષ્માભર્યા આતિથ્યનો, ઈષ્ટ-મિષ્ટ ભોજનનો અને મિત્રો-પરિચિતો-લેખકોને ઉમળકાભેર મળવાનો આનંદ !

૧૧૦ વર્ષ પહેલાં સ્થપાયેલી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આપણી સૌથી જૂની, અને સૌથી મોટી સાહિત્યસંસ્થા છે. દર બે વર્ષે આમ અધિવેશન યોજાય છે ને સાહિત્ય-વક્તવ્યો ને સાહિત્યિક-સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો થાય છે. ભારે ઠંડીમાં મોડી રાત સુધી, ખુલ્લા મેદાનમાં શામિયાણા નીચે બેસીને રસિકોએ ગીતો અને નાટક માણ્યાં હતાં અહીં. અને ત્રણે દિવસ, પ્રતિનિધિઓ અને સ્થાનિક સાહિત્યરસિકો મળીને આઠસો જેટલા શ્રોતાઓએ અભ્યાસીઓનાં વક્તવ્યો સાંભળ્યાં હતાં.

પરંતુ આવાં અધિવેશનો કેવળ વ્યાખ્યાનો સાંભળવા માટે હોય છે એવું નથી. વ્યાપક રીતે તો આ વાચક-લેખક-મિલનનો કે મિત્ર-મિત્ર-મિલનનો સમારોહ પણ હોય છે. સૌ પોતાની વ્યસ્ત રોજિંદી ઘટમાળ(રુટિન)માંથી નીકળીને આ ખુલ્લા મિલન-મેળામાં આવે છે ને તાજગી મેળવે છે એનું મૂલ્ય પણ કંઈ ઓછું નથી. ‘કેમ છો? શું ચાલે છે?’ થી શરૂ થતી, નાની નાની મંડળીની વાતો, સાહિત્ય-ચર્ચામાંય વળી જાય ને ત્યારે, ક્યારેક તો, પેલાં પ્રવચનના શ્રવણથી મળે એવા ને એથી ય ચડે એવા સાહિત્યપદારથનો સ્પર્શ થાય છે ! ક્યાંક સાહિત્યનાં મુગ્ધ-રસિક વિદ્યાર્થીઓ ને નવોદિત લેખકો કોઈ

સર્જક સાથે કે અભ્યાસી વિદ્વાન સાથે ગોષ્ઠી કરતાં હોય છે, વિસ્મયપૂર્વક સાહિત્ય-કળાની અવનવીન વાતો જાણતાં હોય છે. ને પેલા વિદ્વાનને પણ, પ્રવચન કરવા કરતાંય, આ નવ-રસિકો સાથે વાતો કરવાનું વધુ ગમે છે ! ક્યાંક, ઘણે વરસે મળેલા મિત્રો સાથે તાળીઓ લેવાતી હોય છે ને કોઈક પ્રવચન છોડીને હુંફાળી ચા પીવાની મિજલસ ચાલતી હોય છે. ક્યાંક લેખકમિત્રોની રસભરી ખોદણી-નિંદાના આછા છંટકાવ પણ થતા હોય છે. આ નિંદા હંમેશા નિંદા નથી હોતી, પણ બે પણ વિજજત માટે પણ હોય છે. વળી, ‘આજે શું ચાલે છે સાહિત્યમાં?’ એવી પૃચ્છાથી માંડીને ‘આજે કયું મિષ્ટાન્ન છે ભોજનમાં?’ એવી રસિક પૃચ્છા પણ થતી હોય છે. હા, એમાં કશું ખોટું નથી. સાહિત્યરસ (એના નવ રસો) અને ભોજનરસ (એના છ રસો) વચ્ચે કંઈ વિરોધ કે અણબનાવ નથી. પંદરે પંદર રસો સમાન ભાવે સંપીને રહી શકે છે. પૂછો નવા વરાયેલા પરિષદ પ્રમુખ વિવેચકવર્ય ડૉક્ટર ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાને! એ જેટલા ઊંડા સાહિત્ય-જાણકાર છે એવા જ કુશળ ભોજન-જાણકાર છે. જેવા ઉત્તમ કવિ, આસ્વાદ્ય ગદ્યકાર, તત્ત્વદર્શી ને સાહિત્યપારખુ વરિષ્ઠ વિવેચક છે એવા જ એ જીવનરસિક પણ છે – સુંદર સુઘડ વસ્ત્રપરિધાનના ને સ્વાદ્ય ભોજનના રસિયા...

મળવું ને એનો આનંદ લૂંટવો એ મનુષ્યમાત્રનો સ્વભાવ છે ને એની જરૂરિયાત પણ છે. લેખક પણ માણસ છેને ! એનેય મળ્યાનો આનંદ ગમતો જ હોય.

ધારો કે તમને બે વિકલ્પ આપવામાં આવે – સાહિત્યપરિષદના ત્રણે દિવસનાં વ્યાખ્યાનોનું ટી.વી. પ્રસારણ અને સાહિત્યપરિષદના અધિવેશનમાં જીવંત હાજરી – તો તમે શું પસંદ કરશો?

કેમ? – એનો જવાબ સ્પષ્ટ છે. માણસને આનંદનાં બધાં જ પાસાં એક સાથે માણવાં હોય છે, કશું જતું કરવું હોતું નથી. આવો સર્વસ્પર્શી આનંદ એ પણ એક વૈભવ છે!

પરિષદ અધિવેશનની તરત પહેલાં અને તરત પછી બે આનંદદાયક સમાચાર મળ્યા :

સાહિત્ય અકાદેમી(દિલ્લી)નો ગુજરાતી સાહિત્ય માટેનો અવોર્ડ આપણા એક વરિષ્ઠ અને તત્ત્વદર્શી વિચારક-વિવેચક શ્રી રસિક શાહ(જ. ૧૯૨૨)ના પુસ્તક ‘અંતે આરંભ’(૨૦૦૯)ને મળે છે. અને દેશનો સર્વોચ્ચ ભારતીય જ્ઞાનપીઠ અવોર્ડ આપણા પ્રથિતયશ સાહિત્યકાર શ્રી રઘુવીર ચૌધરી (જ. ૧૯૩૮)ને એનાયત થયો છે. બંનેને અભિનંદન!

રમણસોળી

કાવ્યસપ્તક • બાલમુકુંદ દવે

ગુજરાતીમાં કવિ પ્રહ્લાદ પારેખથી શરૂ થયેલી સૌંદર્યધારાના જ એક સરસ કવિ તે **બાલમુકુંદ દવે** (જ. ૭ માર્ચ ૧૯૧૬ – અવ. ૨૮ ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૩). એમના છંદોમાં ને ગીતોમાં લયનું એકસરખું મધુર ગુંજન સંભળાય છે. ભાવની નાજુકતા અને સ્નેહની સુષમા એમની કવિતાની મહત્ત્વની ઓળખ બને છે.

આ સૌમ્ય કવિમાં વિનોદ અને ટિખળની રસપ્રદ રેખાઓ પણ છે એ **‘ગોરી અને ઘેરૈયો’**, **‘બંદો અને રાણી’** જેવાં કાવ્યોને રસપ્રદ બનાવે છે. **‘વડોદરા નગરી’** તો મનહર છંદના પ્રવાહમાં વહેતું કાવ્યમય સંસ્મરણ-કથન છે – ટિખળ, મસ્તી અને થોડીક શરારતથી ભરેલું! તે સમયની સભારંજની કવિતાનું પણ એક શિષ્ટ ને સંયત રૂપ એમાં સચવાયેલું છે. તો બીજી બાજુ, **‘જૂનું ઘર ખાલી કરતાં’** જેવી એમની જાણીતી કૃતિમાં કરુણની છાયા કાવ્યરૂપ પામી છે. કવિનો ભાવલોક કેવો વિસ્તરેલો છે એ આ સાત કાવ્યો પરથી પણ અનુભવી શકાશે.

સમદર

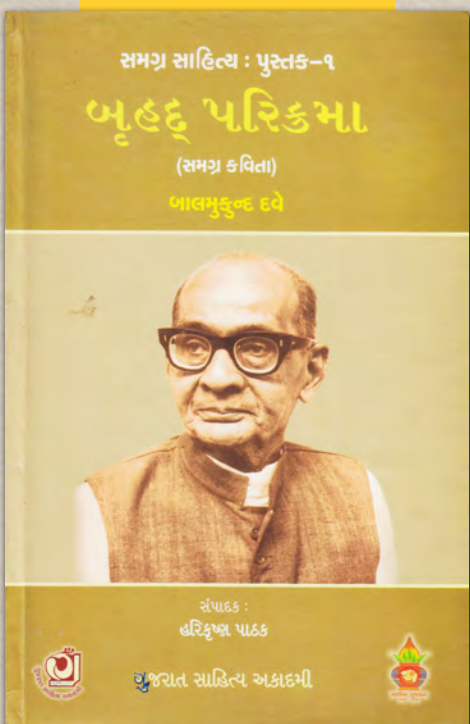
સમદર સભર સભર લહરાય !
બુંદ બુંદની સૂરત નિરાલી,
કોઈ રોવે, કોઈ ગાય :
સમદર સભર સભર લહરાય !

કોઈ રમે તેજની લકીર,
કોઈ ભમે ઓલિયો ફકીર,
લહર લહરની આવનજાવન
ભવ ભરનીંગળ થાય:
સમદર સભર સભર લહરાય !

કોઈ બુંદે પોઢ્યું ગગન,
કોઈ બુંદે ઓઢી અગન,
કોઈ મગન મસ્ત મતવાલું મરમી
મંદ મંદ મલકાય :
સમદર સભર સભર લહરાય !

બુંદ બુંદની સૂરત નિરાલી,
કોઈ રોવે, કોઈ ગાય :

સમદર સભર સભર લહરાય !

વડોદરા નગરી

વડોદરા શે'ર સાથે પુરાણી છે પ્રીત મારે,
સાત વર્ષ લગી મારો અહીં વસવાટ છે;
આજવાનાં પાણી હજી ઊછળે છે અંગઅંગ,
માંડવીની ધજાનો આ ઉરે ફરકાટ છે.

પાણી દરવાજો, ગેંડી, ચાંપાનેર, લે'રીપુરા,
એટલો આ શહેરનો અસલ વિસ્તાર છે;
અલકાપુરી ને બીજાં એવાં એવાં ઝૂમખાંઓ
પાછળથી વસેલાં તે બાવનની બા'ર છે.

માંડવીથી ડાબે હાથે ચોકસીની ઓળ, પછી
ઘડિયાળી પોળ-નાકે અંબાજી હજૂર છે;
નાકની ઢાંડીની સામે સીધેસીધા ચાલ્યા જાઓ,
સયાજી ઇસ્કૂલ ત્યાંથી જરાયે ના દૂર છે.

સયાજી ઇસ્કૂલ ભાઈ, સંભારું છું સકારણ,
ભણ્યો છું હું એમાં, એનું ઋણ તો અપાર છે;
કુંભકાર જેમ જેણે ટીપણાથી ટીપી ટીપી
ઘડ્યો મારો ઘાટ, એને વંદન હજાર છે.

ભૂલું શેં શુકરવારી? દશેરાની ભવ્ય સ્વારી?
અગ્ગડ, અખાડા અને સંગીતની ગુંજને?
બળતા બપોર સમી ભવરણવાટ વિષે
સદાય હરિત રાખે હૈયાકેરી કુંજને.

નગર પિયારા ! તારે પ્રાણ હજી સ્ફૂરી રહ્યા
પ્રેમાનંદી માણ તણા રમ્ય રણકાર છે,
દયારામ-નગરી ડભોઈ નથી દૂર, એની
ગરબીના સૂર ઉર પૂરે ઝણકાર છે.

શરદની રાતે અહીં પોળતાણા ચોકઠામાં
સરખી સાહેલીઓએ કંઠ જ્યારે ખોલ્યો છે,
કાયાના કરંડિયામાં પોઢેલો આ પ્રાણ મારો
મોરલીના નાદે ત્યારે નાગ જેમ ડોલ્યો છે.

નાગરવેલીના જેવી નાજુકડી નાર વાંકી
વાંકો એનો અંબોડો ને વાંકાં એનાં વેણ છે;
સભાની અદબ રાખી, વાણીને લગામ કરું,
કે'તો નથી એટલું કે કેવાં એનાં નેણ છે.

લલિત લાજાળુ નારતાણાં શાં કરું વખાણ ?

રસોઈની વાનીમાંયે એવી હોશિયાર છે,
 અરધીક પોળ લગી મચી જાય છીંકાછીંક
 એવો એનો ટેસદાર દાળનો વઘાર છે !

[દાળતાણી વાત જ્યારે નીકળી તો ભેગાભેગી
 એક આડવાત યાદ આવે સે'જ સે'જમાં,
 દિવસો મસ્તાન હતા જિંદગીના જ્યારે અમે
 સૂઈ રે'તા ઓટલે ને ખાઈ લેતા લોજમાં.

એક દી સંજોગ એવો ભૂંડો બન્યો ભાઈ મારા !
 કોનું મોઢું જોયું હશે ઊઠતાં પ્રભાતમાં ?
 લોજ વિષે દાળતાણો સબડકો લેવા જતાં
 બીડીતણું ઠૂંઠૂં ભેગું આવી ચડ્યું હાથમાં!]

અહીંની અનેક પોળ મહીં ઘર ભાડે રાખી,
 ખટ માસે બદલતા, રસિક એ વાત છે;
 મંડળી અમારી ઘર ગોતવાને ઘૂમે ત્યારે
 ગુસપુસ બોલે લોક : 'જુદી આ જમાત છે!'

'ખાલી ઘર છે કે અહીં?' પૂછતાંની વાર, જોઈ
 દીદાર અમારા સામો સવાલ પુછાય છે :
 'કુંવારા કે પરણેલા?' ઠેર ઠેર એની એ જ

શંકાભરી નજરોની મોકાણ મંડાય છે !
 નાયક ટોળીનો થઈ ઠાવકો ભજાવે વેશ :
 'ઘરવાળાં પિયરમાં, થોડા દીની વાર છે.'
 લખખણ અમારાં જોઈ, ગાજી ઊઠે લોકનાદ :
 પોળમાંથી કાઢો, આ તો વાંઠાની લંગાર છે!

રાજમહેલ જોવા જતાં પાવલી ખટાવી અમે
 પલંગમાં પોઢવાની કરી લેતા પેરવી;
 મ્યુઝિયમ જોવા જતાં નજર ચુકાવી અમે
 આરસની સુંદરીને હાથ લેતા ફેરવી.

કાચના પિયાલા અમે રોશનીમાં ચોરી લીધા,
 ગ્રંથાલયે ઘૂસી જઈ ફોટા ફાડી લીધા છે;
 થાંભલે ચડીને ગોળા વીજળીના ગેપ કીધા,
 એવાં એવાં કામ અમે બાહોશીનાં કીધાં છે.

કોને યાદ કરું ? કોને વિસારું ? કિતાબ થાય
 એકથી સવાયા એક એટલા પ્રસંગ છે;
 અધ્યયનકાળ મારો વીત્યો જે લાખેણો અહીં,
 નમૂનાનાં બતાવ્યાં મેં એક-બે આ નંગ છે.

ચાંદની

શરદરજની ધીરે ધીરે ગળાઈ ચળાઈને
અજબ ઊઘડી મોડી મોડી ખીલી પુરબા'રમાં !

કપૂરધવલા આછી ગાઠી હસે મૃદુ ચાંદની,
પવન પર થૈ ધોળાં ધોળાં ખસે રૂપઆભલાં.

પલ પલ ખૂલે જ્યોત્સ્નાકેરાં દલેદલ, મધ્યામાં
પ્રકટ પૃથિવી ઊભી જાણે લસે નવપદ્મજ !

પૃથક ઘટકો ચન્દ્રીતેજે પરસ્પરમાં ગળી,
સુઘટિત રચે એકત્વે સૌ કલામય પુદ્ગલ.

દિવસઅજવાળે જે દીસે વિરૂપ, લજામણું
સ્વરૂપ પલટી તે તે ઊભું નવું જ સુહામણું.

જગસકલની ત્રાંબાકૂંડી ભરી તસુએ તસુ,
શશિયર સ્વયં ના'વા જાણે રહ્યો નભથી સરી !

ભવન ભવને મેડીસૂતાં મીઠાં યુગલો પરે,
સહજ અમથાં છિદ્રોથીયે નરી મમતા દ્રવે !

ગિરિ, વન, નદી, મેદાને થૈ સરે રમણીયતા,
પરણ પરની કીડીયે શી ધરે કમનીયતા !

અશરીર છતાં આકરો લૈ મનોહર ઊતરે,
ગહન વિમલાં સૌન્દર્યો શાં રહી રહી નીતરે !

બંદો અને રાણી

સીમને સીમાડે તને જોયો મારા બંદા !
પ્રીતચિનગારી પહેલી જોઈજી જોઈજી.

એકલ બપોરે તને જોઈ મારી રાણી !
અક્કલપડીકી મેં તો ખોઈજી ખોઈજી.

આંબલાની હેઠ ગોઠ કીધી મારા બંદા !
હરખની મારી હું તો રોઈજી રોઈજી.

હોઠની ધ્રુજારી તારી પીધી મારી રાણી !
હેતભીની આંખ મેં તો લોઈજી લોઈજી.

કંઠમાં ગૂંચાણી મૂંગી વાણી મારા બંદા !
નજરુંમાં નજર મેં પ્રોઈજી પ્રોઈજી.

વાણબોલ્યા કોલ લીધા-દીધા મારી રાણી !
તાંતણે બંધાયાં ઉર દોઈજી દોઈજી.

આંબલાની મેર ઝૂક્યો તુંયે મારા બંદા !
ફેર ફેર મોહી તને જોઈજી જોઈજી.

ઉરધબકાર એકતાર મારી રાણી !
ઊઠતા ઝંકાર એક સોઈજી સોઈજી.

...સોઈજી સોઈજી.

ગોરી ને ઘેરૈયો

‘દિલદૂલો સમાલજે ગોરી !
 ફાગણવાયુ કમાલ છે હો રી !
 બા’ર જો ડોકશે બારી ઉઘેડી,
 વાગશે કોકના નેણની ગેડી!’

‘નીરમાં સરી જાય ઘડૂલો
 એવો નથી મારો દિલદૂલો,
 ઘેરૈયા ! ખાલી વેણથી ખીજી
 બંધ બારણે રે’ય એ બીજી !’

‘વાયરા વનના જાય ન બાંધ્યા,
 એવાં અમારાં મન હે રાધા !
 કોકના દિલમાં વસવા ખાનગી
 માગતા અમે નથી પરવાનગી.’

‘આપમેળે રંગ જાય રેલાઈ તો
 અમે નથી એને લૂછીએ એવાં,
 તરસ્યા કંઠની ખ્યાસ છિપાય તો
 અમે નથી ઘર પૂછીએ એવાં.’

જૂનું ઘર ખાલી કરતાં

ફંફોર્યું સૌ ફરી ફરી અને હાથ લાગ્યુંય ખાસ્સું :
 જૂનું ઝાડું, ટૂથબ્રશ, વળી લક્ષ સાબુની ગોટી,
 બોખી શીશી, ટિનનું ડબલું, બાલદી કૂખકાણી,
 તૂટ્યાં ચશમાં, કિલપ, બટન ને ટાંકણી, સોય-દોરો !
 લીધું દ્વારે નિત લટકતું નામનું પાટિયું, જે
 મૂકી ઊંઘું, સુપરત કરી, લારી કીધી વિદાય.

ઊભાં છેલ્લી નજર ભરીને જોઈ લેવા જ ભૂમિ,
 જ્યાં વિતાવ્યો પ્રથમ દસકો મુગ્ધ દામ્પત્ય કેરો;
 જ્યાં દેવોના પરમ વરશો પુત્ર પામ્યાં પનોતો
 ને જ્યાંથી રે કઠણ હૃદયે અગ્નિને અંક સોંપ્યો !
 કોલેથી જે નીકળી સહસા ઊઠતો બોલી જાણે :
 ‘બા-બાપુ ! ના કશુંય ભૂલિયાં, એક ભૂલ્યાં મને કે ? ’

ખૂંચી તીણી સજલ દગમાં કાચ કેરી કણિકા !
 ઉપાડેલાં ડગ ઉપર શા લોહ કેરા મણિકા !

મનમેળ

કેવા રે મળેલા મનના મેળ ?

હો રુદ્રિયાના રાજા ! કેવા રે મળેલા મનના મેળ ?

ચોકમાં ગૂંથાય જેવી ચાંદરણાની જાળી,

જેવી માંડવે વીંટાય નાગરવેલ :

હો રુદ્રિયાની રાણી ! એવા રે મળેલા મનના મેળ !

તુંબું ને જંતરની વાણી

કાંઠા ને સરિતાનાં પાણી

ગોધણની ઘંટડીએ જેવી સોહે સંધ્યાવેળ :

હો રુદ્રિયાના રાજા ! એવા રે મળેલા મનના મેળ !

ધરતી ભીંજાય જેવી મેહુલાની ધારે,

જેવાં બીજ રે ફણગાય ખાતરખેડ :

હો રુદ્રિયાની રાણી ! એવા રે મળેલા મનના મેળ !

સંગનો ઉમંગ માણી,

જિન્દગીને જીવી જાણી

એક રે ક્યારામાં જેવાં ઝૂક્યાં ચંપો-કેળ :

હો રુદ્રિયાના રાજા ! એવા રે મળેલા મનના મેળ !

જળમાં ઝિલાય જેવાં આત્મનાં ઊંડાણ,

જેવા ક્ષિતિજે ઢોળાય દિશના ઘેર :

હો રુદ્રિયાની રાણી ! એવા રે મળેલા મનના મેળ !

[બધાં કાવ્યો ‘બૃહદ્ પરિક્રમા’, સંપાદક હરિકૃષ્ણ પાઠક, ૨૦૧૦-માંથી]

By Jesuso Ortiz

Artist **Jesuso Ortiz** creates colorful illustrations using everyday objects in a delightfully clever way. The Spain-based creative employs a myriad of unconventional materials—from buttons to flowers to badminton birdies—and seamlessly integrates them into his images. Suddenly, these objects have extended beyond their intended use. They now make up clothing, fish, feathers, and more.

Ortiz's repurposing of these conventional items will instantly grab your attention. The three-dimensional element, when paired with minimalist drawings, strikes the right balance of vibrant colors, bold details, and interesting textures. They aren't overworked or overly complicated. As a result, his illustrations feel fresh and contemporary, harnessing the carefree spontaneity of a sketch.

રસ્તાની ધારે ધારે • ધીરુબહેન પટેલ

બેય જણાં ચાલ્યાં જતાં હતાં એકધારાં રસ્તાની એક બાજુએ. કાબરચીતરા વાળવાળો પુરુષ કંઈક એકધારું બોલ્યે જતો હતો અને એની પાસે જ પણ બે ડગલાં પાછળ ચાલતી છોકરીના ચહેરા પર કંટાળાનો ભાવ ધીરેધીરે રોષમાં પલટાતો જતો હતો. પણ પેલાને એ કંઈ દેખાતું નહોતું. દેખાત તોયે એ બોલવાનું બંધ કરત એવું લાગતું નહોતું.

જરાક વારમાં જ સમજાઈ જાય કે આનું આ ક્યારનુંયે ચાલ્યા કરતું હશે. કોઈક મજબૂરીમાં બન્ને ફસાયાં લાગતાં હતાં. પેલાને બોલ્યા વગર ચાલતું નહોતું અને એ જાણતો હતો કે કોઈને એની વાત સાંભળવામાં કે જવાબ આપવામાં રસ નથી. એથી જ એને ચીડ ચીડતી હતી અને એના શબ્દો અંદરથી ઘૂંટાઈ ઘૂંટાઈને કહણ પથરાની જેમ બહાર ફેંકાતા રહેતા હતા.

‘સાંભળો છે ?’

‘હા.’

‘તો બોલતી કેમ નથી?’

‘શું બોલું?’

‘અરે વાહ! હા, બાપુ, ના બાપુ, કંઈક તો બોલવું જોઈએને તારે!’

‘શા માટે? આખરે તો મારે એ જ કરવાનું હોય છેને? જે તમે કહેતા હો તે જ!’

‘એમાં કંઈ ખોટું છે?’

‘ના રે ના!’

પછી થોડો વખત એમ ને એમ વીત્યો. પણ એ શાંતિ પણ શાતાદાયક નહોતી. પુરુષના ચહેરા પર ચીડ અને મૂંઝવણના ભાવ હતા અને છોકરી તદ્દન નિર્લેપ.’

અંતે ઘર આવ્યું. ખાસ મોટું નહોતું. બેઠા ઘાટનું પણ ઉપર બે ઓરડા ખેંચેલું, બેત્રણ વરસ પહેલાં જ રંગ કરેલું વ્યક્તિત્વ વિહોણું નાનકડું મકાન.

છોકરી બારણા આગળ ખંચકાઈ.

‘કેમ? શું થયું?’

‘નાકેથી કોથમીર લેવાની રહી ગઈ... લેતી આવું.’

‘તને ધ્યાન કેમ નથી રહેતું?...જલદી આવજે.’

‘વારુ!’ કહીને છોકરી બેઝિકરાઈથી પાછી એના એ રસ્તા પર ચાલવા લાગી. એના મનમાં આ નાનકડા વિદ્રોહથી એક સંતોષની લહર જાગી હતી. એ જરાક નિરાંતે આમતેમ જોતી જોતી ચાલતી હતી. લીલો મસાલો લઈને નાકે બેસતી બાઈ ઊઠી ગઈ હોય તો સારું. બાપુને થોડું વધારે બડબડવાનું મળે...આજે તો એ સૂઈ જાય પછી કલ્પુબહેનને ફોન કરવો જ છે... વધારે નહીં તો પંદરવીસ દિવસ પણ એમણે અહીં રહેવા આવવું જ જોઈએ...આખરે એમના પણ બાપ છે...સાસરેથી શું નીકળી જ ન શકાય?

કોથમીરનો મોટો ઝૂડો લઈને પાછા ફરતી વેળા એને વિનીત યાદ આવ્યો. એની સાથે પરાણી જવાય પણ એ પાછો આ ગામમાં ને ગામમાં. બાપુની જવાબદારી તો એક નહીં ને બીજી રીતે પોતાના ઉપર જ રહેવાનીને? ના- વિનીત ભલે સારો હોય પોતે તો કોઈ આઘે રહેતા છોકરાને જ પસંદ કરશે- અમેરિકાનો ન હોય તો કંઈ વાંધો નહીં-કલકત્તા કે બેંગલોર કે કચ્છ... કશેક દૂર રહેતો હોવો જોઈએ. પછી પોતે પણ કલ્પુબહેન અને બંસરીબહેનની માફક કહી શકશે- શું કરું? મારાથી તો હમણાં નહીં જ નીકળાય. દિયરને માટે છોકરી જોવાની છે. વખતે મેળ પડી જાય તો... વિવાહ ને લગન... ના, ના, મારાથી નહીં બને!

‘સરિતા! કેમ આટલી બધી વાર લાગી?’

‘વાર થઈ?’

‘ઘડિયાળ જો જરા... અને આટલી બધી કોથમીર કેમ ઉપાડી લાવી છે?’

‘સસ્તી મળી.’

‘એટલે લઈ લેવાની? ખરું ભેજું છે તારું!’

સરિતાએ કંઈ જવાબ ન આપ્યો. ઝટપટ બે થાળી પીરસીને બહાર લઈ આવી. ખરેખર તો એને એકલા જમવા બેસવાનું ગમતું પણ બાપુ...

તે દિવસે શુક્રવાર હતો, શનિ અને રવિ પણ એમના એમ ગયા. સોમવારે સાંજે વિનીતનાં માબાપ મળવા આવ્યાં. એમને સરિતા ગમતી હતી. છોકરી કામઠી અને ડાહી...પાછી રૂપાળી પણ ખરી.

પંદરવીસ મિનિટ આડીઅવળી વાત કર્યા પછી વિનીતના પિતા ગજેન્દ્રભાઈએ ખોંખારો ખાધો એટલે શોભાબહેને વાતનો દોર પોતાના હાથમાં લઈને પૂછ્યું, ‘હેં નવનીતભાઈ! સરિતા વીસ વરસની થઈ?’

‘બાવીસની.’

‘ઓહો! એનાં મા હોત તો ક્યારની સાસરે વળાવી પણ દીધી હોત, નહીં?’

‘કોણ જાણે !’

‘ના, ના, આ તો એક વાત કહું છું તમારા તો બન્ને જમાઈઓ બહુ સારા મળ્યા છે, પણ...’

‘શું?’

‘રહેવાનું કેટલે દૂર? છોડીઓ બાપડી માંડ વરસે બે વરસે આણી ગમ આવે, નહીં?’

‘આપણે શું કરવી છે? પોતપોતાનું ઘર સાચવીને બેસે એટલે બસ! શું કહો છો ગજેન્દ્રભાઈ?’

‘ખરું છે! પણ આ તો તમારીયે હવે ઉંમર થઈ... એકાદી છોકરી પાસે હોય તો સારું પડે. કેમ, નહીં?’

‘જોઈએ, જે થાય એ ખરું!’

નાસ્તાપાણી થયા પછી વરિયાળી, સોપારીની તાસકો આમથી તેમ ફરી ને મહેમાનો ઊઠ્યાં. શોભાબહેને હેતથી પૂછ્યું, ‘હેં સરિતા, આ કોથમીરવડી તેં બનાવી? કોઈ મરાઠી બહેનપણી હશે તારી, નહીં?’

‘હા માસી! આપ્ટે વકીલની દીકરી, ચંદ્રભાગા! બહુ હોશિયાર છે. આમ તો વકીલાત કરે છે પણ રસોઈ બહુ સરસ બનાવે, થાળીપીઠ, વરણભાત, વાંગીપોહે... તમને ખબર છે, એ લોકો આપણી માફક કોથમીરવડી ન બોલે.’

‘ત્યારે?’

‘કોથિંબીરવડી...’ સરિતા હસી પડી. શોભાબહેન પણ હસ્યાં પણ જતાં જતાં વિચારે ચડ્યાં – આપ્ટે વકીલને બે છોકરાઓયે છે... ભગવાન જાણે કેટલાં વરસના હશે!

ઘેર જતાં જતાં એમણે ગજેન્દ્રભાઈને કહ્યું, ‘તમે જરા વિનીતને પૂછી જોજોને, છોકરી ખોવા જેવી નથી. મને તો ગમી ગઈ છે.’

‘તું જ પૂછજેને તારા દીકરાને! મને એવું બધું ન ફાવે.’

એ રાતે સરિતાને મોડે લગી ઊંઘ ન આવી. શોભાબહેનની વાતનો મરમ એને સમજાયો જ હતો. એને વારેવારે વિનીત યાદ આવવા લાગ્યો. કેવો સરસ દેખાતો હતો! ને વાતો પણ મઝાની કરતો હતો. કદાચ એને સારી નોકરી મળી જાય અને પછી કશોક દૂર દૂર એની બદલી પણ થાય...પણ ન થાય તો ?

ઊંઠું...એ ન ચાલે એટલે ન જ ચાલે. બેત્રણ વાર પાસાં બદલીને સરિતા આખરે ઊંઘી ગઈ.

શોભાબહેન સાથે વાત થાય પછી વિનીત સરિતાને મળવાના મોકા શોધ્યા કરતો હતો. બી.એ. થયા પછી એણે ભણવાનું માંડી ન વાળ્યું હોત તો બહુ સહેલું પડત. આખરે આર્ટ્સ, સાયન્સ અને એન્જિનિયરિંગની કોલેજો હતી તો એક જ કેમ્પસમાંને! પણ આ છોકરીઓયે કમાલ છે! બી.એ. પત્યું એટલે બસ? બધું પૂરું થઈ ગયું? પોતાની કેરિયર નહીં બનાવવાની? હવે આખો દિવસ ઘરમાં ને ઘરમાં કોણ જાણે શું કર્યા કરતી હશે! બેચાર વખત રસ્તે આવતી-જતી જોઈ હતી પણ દર વખતે એના પૂજ્ય પિતાજી સાથે જ હોય એટલે...

જોકે એ કોઈક વાર નજર માંડતી અને એના હોઠ મલકતા પણ ખરા... પણ એટલેથી શું થાય? વિનીતને તો સરિતા સાથે ખૂબ વાતો કરવી હતી. એને બરોબર જાણી લેવી હતી... એ ગમતી હતી એની ના નહીં.... પણ માને જવાબ આપતાં પહેલાં થોડુંઘણું દોસ્તી જેવું.... વેલ, દોસ્તી નહીં તોયે એના વિચાર તો જાણવા જોઈએ કે નહીં? આ દુનિયા વિશે, સંસાર વિશે, આગળ જતાં... હું...કુટુંબજીવન વિશે એ શું ધારે છે તે સમજી લેવું ન જોઈએ? ડ્રેસિંગ, સોશિયલ લાઈફ, વર્લ્ડ પ્રોબ્લેમ્સ એ બધું જવા દો, પણ એને પોતાના પ્રત્યે કેવો ભાવ છે એ જરાતરા તો જાણવું જોઈએ કે નહીં?

એટલે દિવસો એક પછી એક જવા માંડ્યા અને શોભાબહેન આખરે કંટાળ્યાં. એમણે એક રવિવારે પૂરણપોળી વણતાં વણતાં પૂછી નાખ્યું, ‘બીજી કોઈ ગમતી હોય તો એમ કહે!’

‘બીજી? ના રેના!’

‘તો પછી?’

‘આટલી ઉતાવળ કેમ કરો છો? કંઈ વાતચીત થયા વગર કેવી રીતે સમજ પડે?’

‘એમ કહેને, જોવા જવાનું ગોઠવીએ.’

‘ના ના... એ બધું અહું...એમને ઘરે જઈએ ને એ ચા લઈને આવે ને પછી તમે બધાં બહાર બેસો ને અમે બે અંદર જઈને વાત કરીએ—ના, એ જમાનો ગયો.’

‘તો કેવો જમાનો આવ્યો છે તે કહે.’

‘હવે એ તો... જોઈશું...મહિના-બે મહિના પછી કહીશ.’

‘સારું ભાઈ, તું કહે તેમ, બસ? આ તો આપણે મહિના-બે મહિના કરતાં બેસી રહીએ ને બીજું કોઈ નક્કી કરી નાખે તો હીરા જેવી છોકરી હાથમાંથી જાયને!’

વિનીતે કંઈ જવાબ ન આપ્યો. પણ એના મનમાં જરાક ચિંતા તો થઈ... પણ મળવું કેવી રીતે?

આખરે ગણપતિ બાપા રીઝ્યા. આપ્ટે વકીલને ત્યાં દોઢ દિવસ માટે પધાર્યા અને ચંદ્રભાગાની સહિયર સરિતા અને આપ્ટેના મોટા દીકરા ઉદ્ધવના તાળીમિત્ર વિનીતને ઉત્સવના વાતાવરણમાં મળવાની સગવડ કરી આપી.

પહેલી મુલાકાત ઠીક રહી પણ એટલી ધમાલમાં નિરાંતે વાતો તો ન જ થાયને?

ફરી મળવાનું ગોઠવાયું— નવનીતભાઈ, શોભાબહેન અને ગજેન્દ્રભાઈની નજરોથી દૂર અને જાણ બહાર.

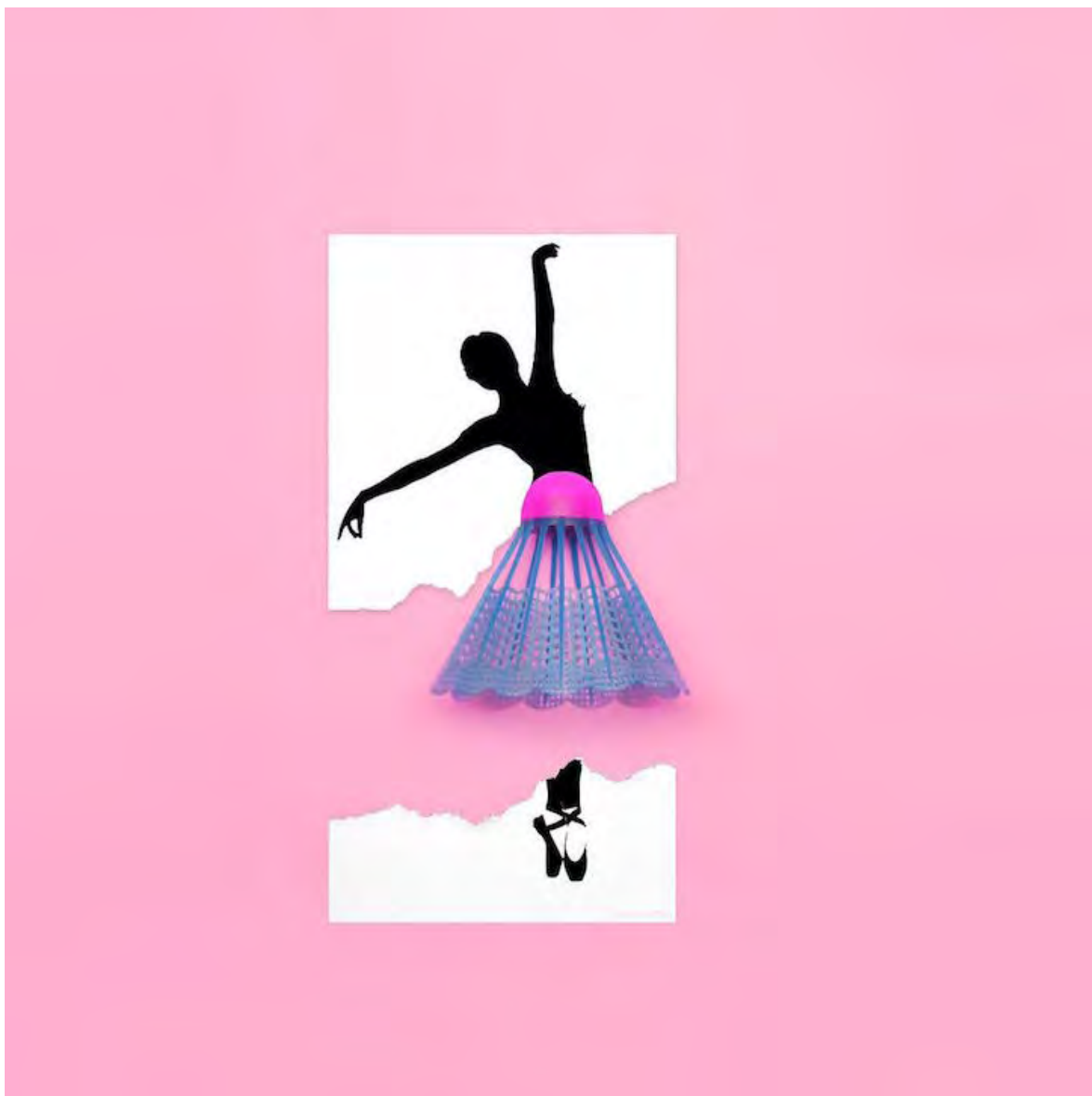
વિનીતના દિલમાં કંઈક અવનવું થવા માંડ્યું હતું એટલે એ સરિતાના સવાલોના જવાબ બહુ ઉત્સાહભેર આપવા માંડ્યો.

મામલો આગળ વધવા લાગ્યો હતો... એટલામાં સરિતાએ પૂછ્યું, ‘તે તમારી જોબમાં ટ્રાન્સફર થાય કે નહીં?’

‘થાય તો પણ હું લઉં જ નહીંને! આપણે કાયમ અહીં જ રહીશું...ડોન્ટ વરી!’

થઈ રહ્યું. સરિતાનો પત્તાનો મહેલ બંધાતાં બંધાતાં વાયરાના એક જ ઝપાટે ભોંયભેગો થઈ ગયો. કલ્પુબહેન અને બંસરીબહેન કાયમ માટે મોકળાં અને પોતે એકલી જ બાપુની સેવામાં!... જોકે વિનીત ગમવા માંડ્યો હતો...પણ ના, બાપુ હજુ તો હરતાફરતા છે...પછી વળી માંદાચે પડે, પથારીવશ પણ થાય. શા માટે એની એકલીની જ જવાબદારી? અહીં રહેતી હોય માટે?...ના ના ને ના... એ દૂર ભાગી જશે. કલ્પુબહેન ને બંસરીબહેનથીયે દૂર! પછી... ખબર પડશે બધાને! માના ગયા પછીનાં આ સાત વરસ કેવી રીતે કાઢ્યાં છે પોતે તે કોઈ જાણે છે? ક્યાં સુધી આમ રસ્તાની ધારે ધારે જ ચાલ્યા કરવાનું?

[‘નવનીત-સમર્પણ’, નવેમ્બર ૨૦૧૫]

By Jesuso Ortiz

તમારે જોક સાંભળવો છે? • હરનિશ જાની

કોઈ પણ અંગ્રેજી શબ્દની ગુજરાતી જાતિ તેની મૂળ ગુજરાતી જાતિ પ્રમાણે લખાય છે. જોકનું ગુજરાતી જો 'ટુચકો' ગણો તો જોક નર જાતિ અને 'મજાક' ગણો તો જોક સાંભળવી છે? એમ કહેવાય.

કેમ જાને પરંતુ મારા કપાળ પર 'મૂરખ' એવો શબ્દ લખ્યો હશે અથવા તો મારા મોઢા પર હાસ્ય નહીં હોય તેથી લોકો મને જોક સાંભળાવે છે. 'તમને એક જોક કહું.' – કોઈ પણ પાર્ટીમાં લોકો મને મળે ત્યારે જોક કહે છે. આમાં સમૂહમાં જોક કહેતા હોય તેનો મને વાંધો નથી પરંતુ મને એકલાને શિકાર બનાવવામાં આવે છે. આવી ચાર-પાંચ વ્યક્તિઓને હું ઓળખું છું. આનંદની વાત એ છે કે તેઓ મને ક્યારેય એકસાથે નથી મળ્યા. મારા માટે આ લોકો ટેરરિસ્ટ છે.

'How not to tell jokes'ની બુક લખાય તો મનોજભાઈ ઉપર જ લખાય. સામાન્ય રીતે મનોજભાઈ મને કોઈ સ્નેહી સંબંધીને ત્યાં લગ્નપ્રસંગે ભટકાય. જોકે ભટકાય એમ મને લાગે પરંતુ એ તો ઘેરથી પ્લાન કરીને આવતા હશે અને મને જે ક્ષણે એકલો જુએ કે તે સામે દેખાય. 'તમે આ સાંભળીને તો હસી જ પડશો.' તે બોલી ઊઠે. વાત એમ છે કે દુનિયાના નવ્વાણું ટકા જોક્સ મેં ઇન્ટરનેટ પર વાંચ્યા છે અને એક ટકા જોક્સ મને હસાવવાના નથી. જોકે આ વાત સાચી નથી. હું દરેકના જોક્સ સાંભળીને હસું છું, જેથી સામી વ્યક્તિને જોક કહ્યાનો આનંદ થાય.

મનોજભાઈ જોક કહેવાનો ચાલુ કરશે.

'એક સરદારજી હતા. તમે આ જોક તો સાંભળ્યો જ હશે.' તે કહે.

'ના, ના, તમતમારે ચલાવો.' મેં કહ્યું.

'સરદારજી ન્યુયોર્કમાં નેહટનમાં ઊભા હતા; જોક સાંભળ્યો નથી ને?'

'ના, તમે ચાલુ રાખો.'

'ના, તમને તો ખબર હશે જ. તે ઊભા ઊભા બિલ્ડિંગના માળ ગણતા હતા. આ જોક તમને ખબર નથી?'

'ના, મને ખબર નથી, તમે ચલાવો.' મારે એમનાથી બચવું હતું.

'ત્યાં એક અમેરિકન આવ્યો.' તે બોલ્યો, 'રહેવા દો, તમે મારી મશકરી ના કરો. તમને આ જોક ખબર નથી તે માનું જ નહીં ને!'

‘તમારે જોક કહેવો હોય તો કહો. નહીં તો મરવા દો.’

‘પેલા અમેરિકને સરદારજીને કહ્યું કે અમેરિકામાં મકાનના માળ ન ગણાય. જો માળ ગણીએ તો જેટલા માળ થયા હોય તેટલા ડોલર આપવા પડે.’

‘તમને મજા નથી આવતી આ જોકમાં?’ તેમણે અચાનક પૂછ્યું.

‘આવે છે ને, આવે છે.’ મેં કહ્યું.

‘તો હસતા નથી.’ તે બોલ્યા.

‘જોક પૂરો કરો ને. પછીથી હસીશ.’

‘તો અમેરિકને કહ્યું કે કેટલા માળ ગણ્યા? તો સરદારજી કહે ૪૨. તો અમેરિકન કહે કે ૪૨ ડોલર આપો. સરદારજીએ ૪૨ ડોલર આપ્યા. તમને કંટાળો તો નથી આવતો ને !’ તે બોલ્યો. ‘અરે ભાઈસાહેબ, જોક જલદી પતાવોને!’ મેં કહ્યું. મારે એમની વાત પતાવવી હતી.

મનોજભાઈ બોલ્યા, ‘સરદારજી પેલાને પૈસા આપીને હસવા લાગ્યા. કોઈકે કહ્યું કે સરદારજી કેમ હસી છે ? તો સરદારજી કહે કે, સાલાને કેવો બનાવ્યો. ખરેખર તો મેં બાવન માળ ગણ્યા હતા. અને તેને ૪૨ કહ્યા.’

‘કેમ હસતા નથી?’ તો મેં કહ્યું કે ‘બાવન માળ ગણ્યા હતા, ગઈ વખતે તમે બાસઠ કહ્યા હતા.’

ભગવાન જાણે સરદારજીની જોકસ કોણે ચાલુ કરી છે. અને સરદારજી જ કેમ? પરંતુ એટલું કહી શકાય કે લાલુ યાદવની જોકસ કોઈ સરદારજીએ ચાલુ કરી છે. આપણા દેશમાં સરદારજી અને અમેરિકામાં પોલિસ જોકસ અને પોલેન્ડમાં બ્લોન્ડ જોકસ પ્રચલિત છે. અમેરિકામાં એકલા પોલિસ પુરુષોના જોકસ હતા અને સ્ત્રીઓને ડિસ્ક્રિમિનેશન ના થાય એટલે બ્લોન્ડસના જોકસ આવી ગયા.

જે પાર્ટીમાં સરદારજી હાજર હોય તે પાર્ટીમાં ‘કાકા’ના જોકસ કહેવાય. તેમાં પણ સેક્સના જોકસની શરૂઆત ‘એક હતા કાકા’થી શરૂ થાય. અમારા ગ્રૂપમાં સુધીરભાઈ પોતાની જાતને નિષ્ણાત માનતા. તેમને હું કહેતો કે ‘કાકા-કાકી પથારીમાં એકમેકના આર્થરાઈટીસના સમાચાર પૂછે છે અને ગેંસ ન થાય એની ગોળીઓ ગળે છે. વાયગ્રાની નહિ.’ સુધીરભાઈ પણ How not to tell jokesમાં સ્થાન પામે, તે જોકસની શરૂઆત પંચ લાઈનથી કરે.

‘તમને મેં કાકાની જોકસ કહી છે ખરી?’

હું પૂછું, ‘કંઈ ?’

‘પેલી જોક – બેસ બેસ બીજી બગલી છે.’

‘ના, મન ખબર નથી.’ હું કહું.

‘સાંભળો, કાકા અને કાકી સરોવર પર ફરવા નીકળ્યાં. તેમણે જોયું કે, બગલો અને બગલી પ્રેમ કરતાં હતાં. ફરીને કલાક પછી પાછાં વળતાં હતાં. ત્યારે જોયું કે પેલાં બન્ને બગલા પ્રેમ કરતાં હતાં. ત્યારે કાકી કાકાને કહે, જુઓ આનું નામ પ્રેમ કહેવાય. બન્નેહજુ સાથે છે. તો કાકા કહે – ત્યાં અટકાવીને મેં કહ્યું કે, ‘બેસ બેસ, બગલી બીજી છે.’

‘લો, તમને જોક ખબર હતી. મને કહ્યું કેમ નહીં?’ કહેવામાં સૌથી ખરાબ પ્રકાર હોય તો તે અરવિંદભાઈનો. જ્યારે પણ એ મને પાર્ટીમાં મળે તો મારા કાનમાં જોક કહેશે. એકલાને જ. પછી કહેશે કે ‘હવે તમે બધાંને મોટેથી કહો. તમે સરસ રીતે કહો છો.’ અમે ત્રણ જણ સોફામાં બેઠા હોઈએ ત્યારે અરવિંદભાઈ દૂરથી આવીને ગુજરાત મેઇલમાં જગ્યા કરતા હોય તેમ ત્રણના સોફા પર મારી બાજુમાં ઘૂસ મારશે. તમે કદી પીનટ્રસ ખાતાં

ખાતાં સ્કોચ પીનારને કીસ કરી છે ? પછી તે મારા ગાલથી એક ઇંચ દૂર મોઢું રાખીને જોકનું વાર્તામાં રૂપાંતર કરી મને કહેશે -

‘એક વખત હું વડોદરાથી અમદાવાદ જતો હતો. તે દિવસે તાપ પુષ્કળ હતો. ગિરદી પુષ્કળ હતી. મને થતું કે હવે અમદાવાદ આવે તો સારું. તમે માનશો. મારી પાસે ફિલ્મફેર હતું. તે પણ જોવાઈ ગયું. પણ એક સ્ટેશન આવ્યું. મને થયું કે કયું સ્ટેશન હશે. ત્યાં બારી બહાર ડોકું કરીને મેં જોવા પ્રત્યન કર્યો. અને કાંઈ વંચાયું નહીં. ત્યાં એક છોકરાને જોયો. મેં તેને પૂછ્યું, ‘અલ્યા છોકરા, આ કયું સ્ટેશન છે?’ તમે માનશો એ મારો બેટો કહે કે, ‘એક રૂપિયો આપો તો કહું.’ આપણે એક જ મિનિટમાં સમજી ગયા કે જ્યાં આવા છોકરાઓ વસતા હોય તે અમદાવાદ જ હોય. અને લોકોને ધક્કા મારીને હું ઊતરી ગયો. તમે માનશો એ સ્ટેશન - તેમને અટકાવીને મેં કહ્યું, ‘નડિયાદ હતું?’

‘તમે પણ શું મારા ભાઈ, એ અમદાવાદ હતું.’ પછી ધીમેથી કહે, ‘આ બધાને આ જોક કહો, માટેથી.’

મારા એક બીજા મિત્ર છે ભરતભાઈ. જોક કહેવાનો ખાસો ચસ્કો, પણ જોક કહેવાની તેમની રીત સાવ એમની પોતાની. જોકનો લાભ તો હાજર બધાને મળવો જોઈએ, પણ એમને ટેવ એવી કે આપણી પાસે આવીને આપણા કાનમાં જોક કહે. એ તો જાણે ઠીક, પણ સિગારેટના શોખીન અને પાન ચાવ્યા કરવાની ટેવ. એક તો મોઢું ગંધાય, સિગારેટની વાસવાળું ને થૂંક ઊડે. આપણા ગાલ બગાડે કે કોઈ વાર કપડાં પર ડાઘા પણ પાડે. જોક કહેવા આવે ત્યારે હું તેમને કહું : ‘ભાઈ, તમે ભૂંગળી સાથે રાખો અને ભૂંગળી વાટે તમારી જોકનો રસ મારા કાનમાં રેડો.’ પણ એ બંકા તો એના એ. હવે એમને મળવાનું થાય કે પાર્ટીમાં તેમની પણ હાજરી હોય તો ખાસ ત્રણેક ફૂટ લાંબી પોલી લાકડી સાથે રાખું છું. તેઓ મારી નજીક આવે કે તરત લાકડી કાને લગાવી બીજો છેડો તેમના હોઠ પર મૂકું. એ તરત બીજા મહેમાન તરફ વળી જાય. વળી તેમની બીજી ખાસિયત હતી, જોક કહેતાં કહેતાં આંગળી પેટ પર પંચ લઈને મારા પેટમાં ખોસે. હું તેમને કહેતો કે ‘તમારાથી આંગળી ખોસાય એટલે જ મેં પેટ વધાર્યું છે.’

પુરુષો જ જોકસ કહેવામાં હોશિયાર હોય છે એમ નહીં, એક દેવયાની બહેન તો જોક કહેતાં પહેલાં જ હસવાનું ચાલુ કરી દે. ‘તમારે જોક સાંભળવી છે. બહુ ફર્સ્ટક્લાસ છે. હેં હેં હેં હેં ખૂબ સરસ છે. તમે હસી હસીને થાકશો હેં હેં હેં એક સરદારજી હતા. હેં હેં હેં હેં ના ના બે સરદારજી હતા.’

એક બસ સ્ટોપ પર મળી ગયા હેં હેં હેં હેં આપણે દેવયાનીબહેનને જોયા કરીએ કે આ બહેન આટલું બધું હસે છે કઈ વાત પર ! તેમણે આગળ ચલાવ્યું, ‘એક સરદારજીએ બીજા સરદારજીને પૂછ્યું, તમારે કયા નંબરની બસ પકડવાની છે? સાંભળો તો ખરા ! પેલાએ કહ્યું કે ‘૪’ નંબરની. હેં હેં હેં હેં પછી પેલા બીજા સરદારજીએ પહેલાને પૂછ્યું, ‘તમારે કેટલા નંબરની બસ પકડવાની છે?’ તો તે બોલ્યો, ‘૧’ નંબરની. હેં હેં હેં હેં પછી દેવયાનીબહેન મને કહે, ‘હવે તમે જો જો મજા. હેં હેં હેં હેં એટલામાં દૂરથી ‘૪૧’ નંબરની બસ આવી. પહેલો સરદારજી બીજાને કહે, ‘અરે ! આપણા બન્નેની બસ એકસાથે જ આવી.’ હેં હેં હેં હેં અને એ બન્ને અંદર ચઢી બેઠા. (જરા વધુ હેં હેં હેં હેં) પછી મને કહે ‘કેમ, તમને હસવું ન આવ્યું ?’ ત્યારે મેં કહ્યું, ‘તમે આપણાં બન્ને માટે હસી લીધું છે.’

જોક નવો હોય કે જૂનો, લાંબો હોય કે ટૂંકો, પરંતુ દરેક જોક સાંભળી હું હાસ્યો છું. કદીક જોક પર તો કદીક કહેનાર ઉપર. તેમના સરદારજી - કાકા બની જાય છે. કાકા લાલુ યાદવ બની જાય છે. લાલુ યાદવ બ્લોડ બની જાય છે. પરંતુ જોક કહેનાર માત્ર તેવાના તેવા જ રહે છે.

[‘સુશીલા’(હાસ્યરચનાઓ), ૨૦૦૯]

કેટલાંક છાપાં બાબત • સિતાંશુ યશસ્વન્દ્ર

૧.

કેટલીક વાર, એક્યુઅલી કેટલીયે વાર,
આજનાં છાપાં કરતાં ગઈ કાલનું છાપું મને વધારે ગમે છે.
કેમ કે,
એક તો એ મફત-જેવામાં મળે છે.
ને બીજું કે એની અંદર ખમણ કે જલેબી પણ હોય છે.

એ ખરું
કે ખમણ કે જલેબીના પૈસા આપવા પડે.
પણ પૈસા આપ્યે એ વાનગીઓ આરોગવા તો મળે.

સાથે જ,
ખાતે ખાતે, આસ્તે આસ્તે, અંદરથી સમાચારો પણ ઊઘડતા આવે.
ને ત્યારે મને સમજાય છે કે એ રીતે એમને વાંચવાની રીત જ સાચી રીત છે.

કેમ કે,
ઘણીયે વાર એ રીતે જ એ લખાયલા હોય છે.
કોકને ખમણ તળેથી ઊઘડતા સમાચાર ભાવે,
કોકને જલેબીવાળા.

રાઈદાણા અને લીલાં મરચાંના તળેલા ટુકડાઓ વચ્ચેથી સહસા પ્રકટતા
સમાચાર પણ ઘણાને ભાવે.

મને તો

બધું ખાઈ લીધા પછી

અહીંનાં છાપાંથી હાથ લૂછતાં લૂછતાં અંદરનું ગુજરાતી વાંચી લેવાની લિજ્જત આવે છે.

૨.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાના ગરીબ હબસીઓ

અને ગેરકાયદે મેક્સિકનો

ત્યાંનાં અફલાતૂન અંગ્રજી છાપાંના ટુકડાઓનો ટોઈલેટ બાદ જે ઉપયોગ કરે છે

તેની સામે ત્યાંના બોલવેચાલવે ચોખલિયા ગોરાઓનો

અને બોલવેચાલવે શિખાઉ એનઆરજીઓનો

એકસરખો અણગમો અને વિરોધ છે.

૩.

અન્નનળીના બે છેડાઓ સાથે ઉપર મુજબ મુખ્યમુખ્ય છાપાંઓને સાંકળ્યા પછી

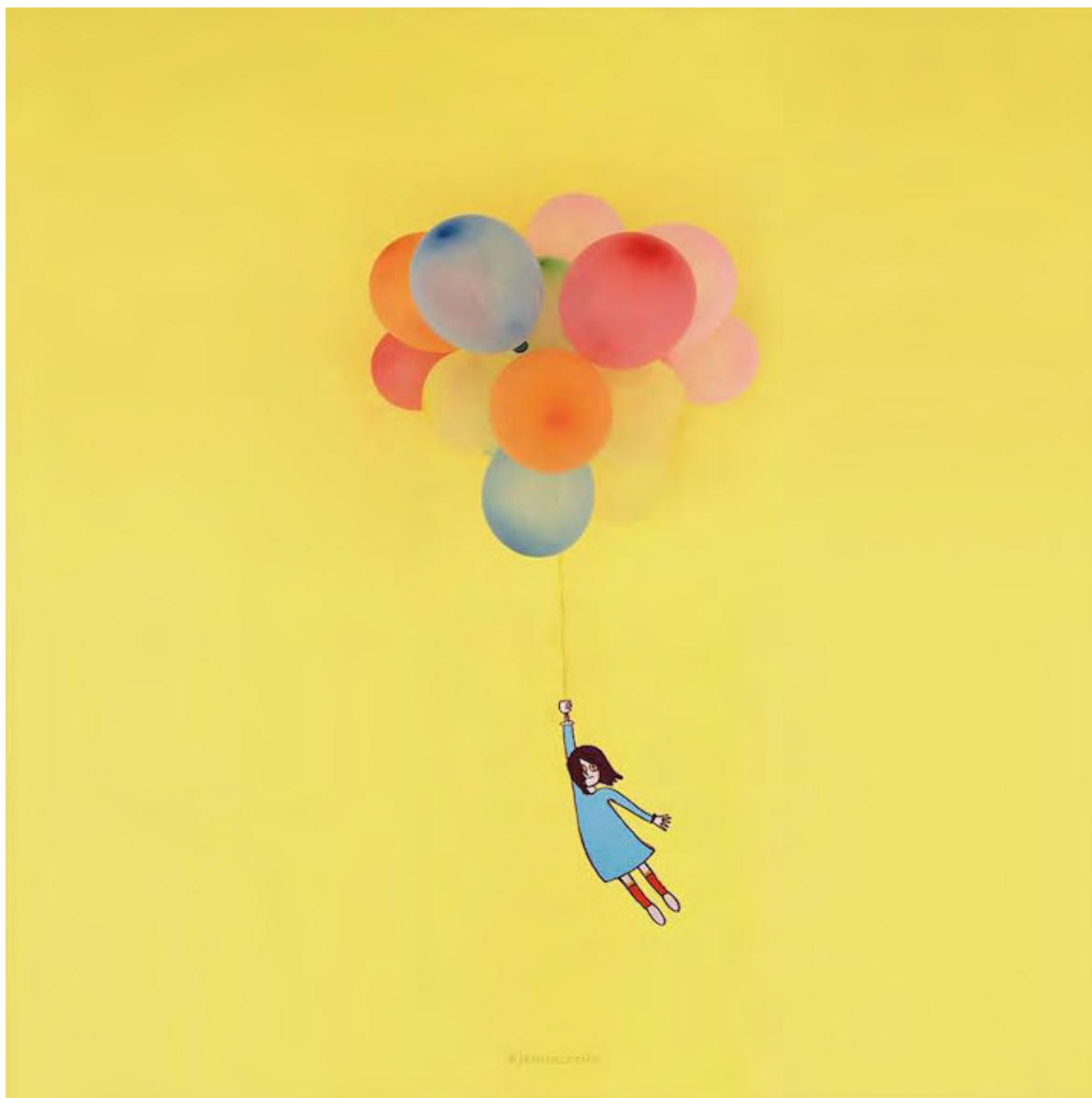
એ અંગે

ગુજરાતી કે અંગ્રેજી એકેમાં

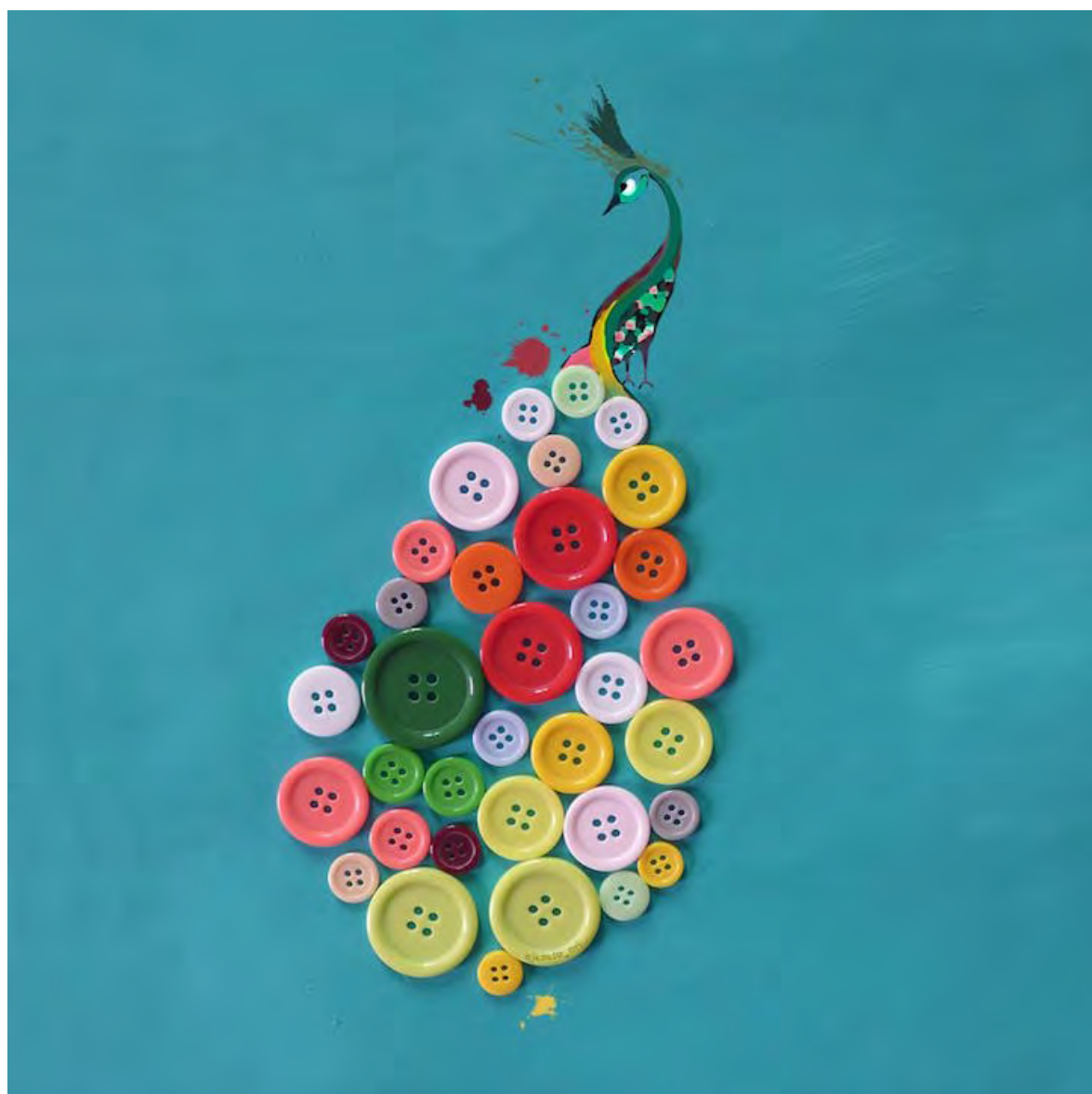
મારે ખાસ વધારે કંઈ કવિતા કરવાની રહેતી નથી.

તો અહીં જ અટકીએ.

[નવનીત-સમર્પણ, નવેમ્બર ૨૦૧૫]

#jesusortiz

By Jesuso Ortiz

મને ક્યારેય જગતની ટેવ ન પડો

• ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા

બેલ વાગે. ઊઠું. બારણું ખોલું. જાળીમાં ચહેરો ડોકાય. જાળી ખોલું. ઊભો રહું. સામે ચહેરો મલકે. આંખથી પૂછતો હોઉં એમ તાકું. ‘મને ના ઓળખ્યો ?’ ચહેરો સામે પૂછે. ઓળખાણ ના પડે. ચહેરો કહે : ‘બસ આવું ? સાવ ભૂલી ગયા? હું...’ તોય કશું યાદ ના આવે. ‘આવો’ કહું – મલકું. બેસાડું. દાંતમાં અન્નનો કણ ભરાયો હોય અને જીભ એને શોધે તેમ મારી ચેતના રહી રહીને સ્મૃતિને અડકે. શોધે. કાંઈ ગડ ન પડે. કેમ છો? મજામાં છો? - નો દોર ચાલે. મારાં ગતકડાં સામેવાળો કળી જાય. કહે : ‘હજી તમને મારી ઓળખાણ પડી નથી લાગતી. ખરું ને ? જુઓ હું...’ આવું તો મારી સાથે ઘણીવાર બન્યું છે. પરિસંવાદોમાં વક્તવ્ય પૂરું થયાં પછી ક્યારેક ક્યારેક મળવા આવતા શ્રોતાઓ સાથે ‘કેમ છો?’ કેમ છો?’ ચાલે. પણ સ્મૃતિની કળ અંદરથી દબાતી જ ન હોય. મને ચહેરા ભૂલી જવાની આદત છે. ચહેરાના આ અંધાપાવાળાને નિષ્ણાતો Prosopagnosic કે Face blind તરીકે ઓળખે છે.

ક્યારેક મને આનો રંજ નથી થતો. આમ તો સ્મૃતિ આદત બને છે અને આદત તમને જડ બનાવીને છોડે છે. કોઈપણ જાતના પ્રયત્ન વગર આપણે કેવા સીધા આપણે જ ઘેર પહોંચીએ છીએ. કેટલું બધું સ્મૃતિવશ, ટેવવશ થતું હોય છે. માની લ્યો કે યોનેસ્કો (Ionesco) ના કોઈ નાટકમાં બે પાત્રો મળે છે. એક પૂછે છે : ‘તમે ક્યાં રહો છો?’ જવાબ મળે છે : ‘અમદાવાદમાં.’ ‘અમદાવાદમાં ક્યાં?’ ‘ગુલબાઈ ટેકરાએ.’ ‘ગુલબાઈ ટેકરાએ ક્યાં ?’ ‘પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટમાં.’ ‘પૂર્ણેશ્વર ફ્લેટમાં ક્યાં ?’ ‘D/૬માં’ – ‘હું પણ D/૬માં રહું છું ત્યાં જ. અને પાત્રો એક સાથે બોલી ઊઠે છે : ‘કદાચ આપણે પતિપત્ની તો નથીને?’ પતિપત્ની હોવાની ટેવ સ્મૃતિવશ પરિચિતતામાં એવી ફેરવાઈ જાય છે કે એકબીજાની ઓળખ જાણે કે ગૂમ થઈ જાય છે.

આથી જ મને ટી.વી. પર આવતી અમૂલ બટરની એક જાહેરાત ખૂબ ગમે છે. માથામાં ઈજા થવાથી સ્મૃતિ ગુમાવી બેઠલો, પલંગમાં પડેલો પુરુષ આંખ ખોલીને કહે છે : ‘મૈ કહાં હૂં?’ પછી પુરુષ આગળ અમૂલ બટરમાં બનેલી વાનગીઓ આવતાં એની સુગંધથી એની સ્મૃતિ પાછી ફરે છે. એ મા અને પત્નીને પણ ઓળખે છે. ગેલમાં આવી હાથ વીંઝતાં અભરાઈ પરનો કળશ ફરી એના માથા પર પડે છે. ફરી એ બોલી ઊઠે છે: ‘મૈ કહાં હૂં?’ આમ તો અમૂલ બટરના ઉપાડનો અને એના માર્કેટિંગનો એક ચકાકાર વ્યૂહ એમાં પડેલો છે. અમૂલ બટર બસ ખાધા કરો. પરંતુ દર વખતે સ્મૃતિ જાય, પાછી

આવે અને નવેસરથી ઓળખ થવા માંડે એનો રોમાંચક ચક્રવ્યૂહ મને તો એમાં દેખાય છે. આથી હું રાજીનો રેડ થઈ જાઉં છું.

આની સાથે મને ઓર્ફિયસની કથા યાદ આવે છે. ઓર્ફિયસ પોતાના સંગીતના જોરે મૃત્યુલોકમાં પહોંચી યમદેવને રીઝવીને શરત સાથે વરદાન મેળવે છે. યમ કહે છે કે તું મૃત્યુલોકમાં આવ્યો છે. તારી વીણા વગાડતો વગાડતો આગળ વધ, હું તારી પાછળ પાછળ યુરિડિકેને દોરતો આવું છું. તારે મૃત્યુલોકના દરવાજા બહાર નીકળતા પહેલાં પાછું ફરીને જોવાનું નથી. તું પાછું ફરીને જોશે એ ભેગી યુરિડિકેને ગુમાવી દઈશ.' આપણને ખબર છે કે અધીરા ઓર્ફિયસે પાછું ફરી જોયેલું અને યુરિડિકેને ગુમાવેલી. આ કથા ખરેખર તો સ્મૃતિ અંગેની કથા છે. સ્મૃતિમાં ઇચ્છે એટલી વાર ઓર્ફિયસ યુરિડિકેને લાવી શકે છે. પણ જ્યાં એ વાસ્તવિકતા સાથે તંતુ સાધે છે એ સાથે યુરિડિકેને ગુમાવે છે – યુરિડિકે અદૃશ્ય થઈ જાય છે. સ્મૃતિને મનમાં બેઠી કરી શકાય છે પણ એને વાસ્તવજગતમાં ઉતારી શકાતી નથી. આ કથાનું ખરેખર રહસ્ય તો સ્મૃતિ અને વિસ્મૃતિ દ્વારા સતત ઓર્ફિયસ ટેવવશ બન્યા વગર યુરિડિકેને મનમાં તાજી ને તાજી રાખી શક્યો છે, એ છે.

ભૂલી જવામાં સુખ છે. દુષ્યન્ત શકુન્તલાને થોડો સમય ભૂલી ન ગયો હોત તો શકુન્તલાને આટલી ઉત્કટતાથી એ મળી કેવી રીતે શક્યો હોત? રોબર્ટ લૂઈ સ્ટીવન્સન સાથે હું પણ કહેવા તૈયાર છું કે I have grand memory of forgetting. મારું સ્મૃતિનું પાત્ર અદલ કાણું છે. ઘણુંબધું એમાંથી સરી જાય છે.

વિચારો કે કરોડો વર્ષોથી હું આ જગતમાં એક યા બીજી રીતે અવતરતો અવતરતો વર્તમાનમાં પહોંચ્યો છું. કરોડો વર્ષોનો બોજ મેં મારા જનીનને સોંપી દીધો છે. કરોડો વર્ષોના મારા અસંખ્ય પૂર્વજોનો ઇતિહાસ અને એમની ભૂગોળ એમાં ધરબાયેલાં પડ્યાં છે. મેં બધું યાદ કરવાનું મારા જનીનને સોંપી દીધું છે. જનીનની સ્મૃતિ અગાઢ છે. અલ્પસ્મૃતિયુક્ત હું, એથી આગળ મારું તે શું ગજું? એ જીવાડે એમ જીવું છું, એ વર્તાવે એમ વર્તું છું, એ કહે એમ કરું છું. કોઈ મને પૂછશો નહીં કે 'હું આવો કેમ છું?' પૂછો મારા જનીનને, એની અગાઢ સ્મૃતિને. જનીન મારું સંચાલન કરે છે. હું તો પાછલી સીટ પર બેઠો છું.

મારું દરિદ્ર સ્મૃતિનું પાત્ર તો ગળતું છે. અને એથી જ હું ઝાઝું ટેવમાં સરતો નથી. અને તેથી જ અવતરણે અવતરણે આ જગત મને તાજું ને તાજું લાગ્યા કર્યું છે. મને ક્યારેય જગતની ટેવ ન પડો. ચહેરાઓ છો ભૂલી જવાતા. ચહેરાઓને દર વખતે નવેસરથી ચાહી શકાય છે. આલંકારિકોએ ભલે કવિની સ્મૃતિની દૃઢતાને વખાણી હોય – એનો મહિમા કર્યો હોય પણ હું તો ગળતી સ્મૃતિને જ આવકારું છું.

અરે, હમણાં તો 'ધ ન્યૂયોર્ક ટાઈમ્સ'ના પાન પર ડેવિડ બ્રૂક્સ જેવાએ પણ જાહેર કર્યું છે કે આ સદી Bad memory century તરીકે ઊતરી રહી છે. આ સદી સત્તાઓના આંતરરાષ્ટ્રીય સમતુલન માટે નવાં પરિણામો લાવશે. આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોના નિષ્ણાતો નોંધશે કે ભૂલવાની ભિન્ન ભિન્ન શૈલીઓને કારણે મહાસત્તાઓ જુદી પડશે. અમેરિકા એનાં પાપ ભૂલી જશે. રશિયા એની નિર્બળતાઓ ભૂલી જશે. ફ્રેન્ચ ઇશ્વરને ભૂલી ગયા છે એવું ભૂલી જશે. ભૂલવાનો વિજય હો.

બેતાળાં

પુ. લ. દેશપાંડે, • અનુ. અરુણા જાડેજા

પુ.લ. નામે જાણીતા પુરુષોત્તમ લક્ષ્મણ દેશપાંડે (જ.૧૯૧૯-અવ.૨૦૦૦) એટલે મરાઠી સાહિત્યની સર્વતોમુખી પ્રતિભા. તેઓ હાસ્યકાર, નાટ્યકાર, ફિલ્મનિર્માતા, દિગ્દર્શક, પરફોર્મર, વક્તા અને અભિનેતા હતા.

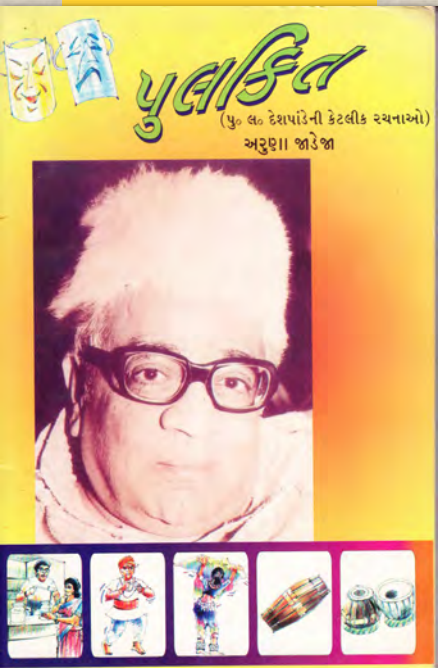
રેખાચિત્રો અને નિબંધોનું એમનું ગદ્ય હળવું પણ માર્મિક અને ઊંડે ઊતરનારું - ભાષાની શક્તિઓનો કસ કાઢનારું. અરુણા જાડેજાએ પુ.લ.ની એવી ગદ્યરચનાઓમાંથી ઉત્તમનું ચયન કરીને એનો 'પુલકિત' નામે અનુવાદ પ્રગટ કરેલો છે.

થોડાક દિવસ પહેલાં મારાં ચશ્માં ફૂટી ગયાં. ઈ.સ. ઓગણીસસો ચાળીસના જૂન મહિનામાં મારી આંખો પર પહેલવહેલાં ચશ્માં આવ્યાં. જોકે એ પહેલાંનો સમય તો મને ચોખ્ખો દેખાઈ રહ્યો છે ! લોકલ ગાડી બોરીવલીની છે કે વાંદરાની એ અચાનક અસ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું. પ્લેટફોર્મ પરના ઈંડિકેટરના કાંટા ક્યા છે તે નજીક જઈને જોવા પડ્યા. સામેના પ્લેટફોર્મ પરની યુવતીઓ ચિત્રનો બ્લોક ખસી જતાં દેખાય તેવી દેખાવા લાગી અને આપણી આંખે આપણને બહુ જલદી દગો દઈ દીધો છે તેની ખાતરી થઈ ગઈ. નાક નીચેની મૂછ અને નાક ઉપરનાં ચશ્માં લગભગ સાથેસાથે જ આવ્યાં અને છેલ્લે...

...ઓગણીસસો ચાળીસની પંદરમી જૂને સાંજે આશરે પાંચેક વાગ્યે એકવડા બાંધાના (હાય!) એક શામળા યુવાનને ગિરગામથી ફૂટપાથ પરથી સામી બાજુએ જનારા રાહદારીઓ પાણી પડેલા કાચમાંથી દેખાય તેવા દેખાવા લાગ્યા. આથી તે ચસકેલની જેમ એક દુકાનમાં પેઠો અને નીકળતી વખતે ચશ્મીશ થઈને નીકળ્યો. એ દુકાન ચશ્માંની હતી જે ચાણાક્ષો (ચતુરો)એ ધ્યાનમાં લેવું.

હવે સામેની ફૂટપાથ ચોખ્ખી દેખાવા લાગી. સામેની ચાલીના બીજા માળ પર કોઈ શ્રીમાન ટી. ટી. ગોરક્ષકર 'ઘરે નથી' એવું પાટિયું પણ એ વાંચી શક્યો. છેલ્લે મહિના-દોઢ મહિનાથી એને 'ડોંગરે બાલામૃત'ના અક્ષરો પણ ઝાંખા દેખાતા હતા. પણ હવે સૃષ્ટિ બદલાઈ ગઈ. એ યુવાન પણ નિરાળો દેખાવા લાગ્યો. એ એટલે હું જ, જે ચતુર વાચકોને હું સાવ સાચું કહું છું.

એ પછીની જિંદગીમાં તો કેટલાંય ચશ્માં અને ચશ્માંવાળાં, સ્વયંવરમાંના 'બહુત નૃપતિ તે...' (રાજામહારાજાઓ ઘણા આવી ગયા પણ નરવર કૃષ્ણ જેવું કોઈ નહીં)ની જેમ આવ્યાં ને ગયાં ! કેટલાંક ખોવાયાં, કેટલાંક ફૂટ્યાં.

કેટલાંકના છૂટાછેડા થઈ ગયા. કેટલાંકના પુલ તૂટ્યા. પણ છેલ્લાં જે ચશમાં ફૂટ્યાં, એનું ફૂટવું બાકી જરીક નિરાળું.

હું બે ચશમાં વાપરું. બંને નંબરનાં જ, પણ એક તડકાનાં અને બીજાં છાંયાનાં. રસ્તામાં કાળાં ચશમાં અને ઘરમાં ગોરાં. કાળાં ચશમાં પહેરીને ચાલતો હતો અને સામેથી એક સાહિત્યકાર મિત્ર આવ્યો. એણે સાવ અકારણ મને બાથમાં ભીંસ્યો અને એની આ બાથ મારા કોટના ઉપલા ખિસ્સામાં કડકડી ઊઠી, પાપડ ભાંગે તેમ. કાચ-દાંડી સાથે ચશમાં તૂટ્યાં. આ મારા સાહિત્યકાર મિત્રને અમથાઅમથા બાથ ભરવાની ટેવ. આમ તો એની બાથ મને બે ચા, ખારી બિસ્કિટ અને એક સિગારેટનું પાકીટ-માચીસ સાથે એટલામાં જ પડતી. પણ આજની આ બાથ સેલ્સટેક્સ બાદ કરતાં લગભગ ચોત્રીસ રૂપિયામાં પડવાની હતી.

કોટના ઉપલા ખિસ્સામાં કાચ અને દાંડીના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. યાદદાસ્તમાં હતી એટલી બધી જ ગાળોને દાંતમાં જેમતેમ દબાવીને રોકી રાખી હતી.

‘લ્યા શેનો અવાજ એ ?’બાથવાળા સાહિત્યકાર મિત્રે પૂછ્યું.’

‘ખિસ્સામાંનાં ચશમાં ફૂટ્યાં!’S ગાળોની ગિરદીને પાછળ હડાવીને આ વાક્ય મેં બહાર કાઢ્યું.

‘ઓત્તારીની ! એટલું જ ને? ઘેટ્સ ઓલરાઈટ ! ચાલ, ચા પીએ !’ હવે આ માણસને શું કહેવું એ મને સમજાતું નહોતું એવું નહોતું, પણ મોઢું જ ઊઘડતું નહોતું. ઉપરથી, ‘ચા પીએ’ તો હતું જ. ચા પીતી વખતે એની પેલી ફૂર્... ફૂર્... કરવાની ટેવ મને વધારે ખૂંચવા લાગી. બાકી કોઈને, બે ચોડી દેવાનું મન થઈ આવે અને જો તે ચોડી ન શકાય, તો આપણને કેવી વિચિત્ર ગૂંગળામણ થતી હોય છે ! જેના મોં પર ચોડી દેવાની હોય તેની દરેક વાતે ગુસ્સો આવે. આમ તો, મારા અને એના સંબંધો એનાં જ પુસ્તકો વાંચીનેય ઠીક હતા, પણ હવે એનો અવાજ, એનું એ જ ઘૂંટણ હલાવ્યા કરવું, એની ચીપીચીપીને પાંથી પાડવાની એ ઢબ, એની મૂછનો આકાર, નાક પાસેનો મસો એ બધાંનો જ ગુસ્સો આવવા લાગ્યો. ચશમાંવાળાનાં ચશમાં ફૂટે અને જે કાંઈ થાય એ તો ફક્ત ઉપનેત્રવંત જ જાણી શકે. આપણે બાઘા છીએ એવું લાગવા માંડે. આજ પછી પોતાના હાથે હવે એક પણ કુનેહભર્યું કાર્ય થઈ શકવાનું નથી એવી ખાતરી થાય છે. ચશમાં વિના ફરતી વખતે આખું જગત પગના અંગૂઠાનું વેર લેવા માટે જ સર્જાયું છે એવું ઠેબે ઠેબે ભાસે. કમનસીબે વાત એવી છે કે ચશમાં વગર આપણને દેખાતું નથી એ વગરચશમાંવાળાના માન્યામાં આવતું નથી. સામે આવ્યા છતાંયે તે આઉટ ઓફ ફોકસ ચિત્ર જેવો દેખાય. ચહેરા પર (પોતાના) એક વિચિત્ર જાતનું બાઘાપણું આવે છે. પણ એ ઉપનેત્ર જવાથી આવ્યું છે તે જોનારાના ધ્યાનમાં આવતું નથી અને ‘આમેય આ, જરા પહેલેથી જ આવો !’ એવી ટીકા પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે સાંભળવા મળે. એવામાં ચશમાંવાળા પાસેથી તૂટેલાં ચશમાં જો વખતસર ન મળે, તો એકાદ-બે દિવસમા જ ‘જગ આ સારુંયે દીસે અસાર, તે આખરે જનાર’, ખરે ટાણે એક આ જ પંક્તિ સાંભરી આવે. અને આખરે જે બધું જવાનું છે તે ચોખ્ખું દેખાયું શું કે ઝાંખું દેખાયું શું, સરવાળે બધું એક જ, એવો આધ્યાત્મિક સંતોષ થવા લાગે.

એમ તો, સિલકમાં કાળાં ચશમાં હતાં. પરંતુ દિવસ આખો કાળાં ચશમાં પહેરીને ઘરમાં હરફર કરનારો હું કાંઈ સિનેમાનો હીરો, ડિટેક્ટિવ કે ખૂની નહોતો. આ ટોળકી કાયમ આંખ પર કાળાં ચશમાં ચઢાવતી હોય છે. આથી ચોરને આપણે ડિટેક્ટિવ છીએ તેવો ભાસ કરાવી શકીએ. ડિટેક્ટિવને, કાળાં ચશમાંવાળો બીજો માણસ ડિટેક્ટિવ છે એવું માનીને એક જ ગુનામાં બબ્બે જણે તપાસ કરવામાં શો માલ, એવો ઠાવકો વિચાર સૂઝવાથી, તે બીજા એકાદા વધુ સારા ખૂન પાછળ મંડી પડે છે અને કાળાં ચશમાંવાળો હીરો હીરોઈન સામે ચોર અને હીરોઈનના બાપ સામે ડિટેક્ટિવ એવી બેવડી ભૂમિકામાં ફરી શકે છે. એ તો ઠીક, પણ અમારી પોળમાં આવું ફાવે

તેમ નહોતું. ત્યાં કાળાં ચશ્માં પહેરીને હું વેળા-કવેળાએ ફરવા લાગું તો મને આંજણી થઈ હોવી જોઈએ એવું માનીને પરચીસ જણાં પોતાનું હોંશીલું વૈદું ઠાલવી મૂકે અથવા આંખ આવ્યાની અફવા ફેલાવીને લોકો વિખેરાઈ જાય.

અર્થાત્ બને તેટલાં જલદી નવાં ચશ્માં લઈ લેવામાં જ સાર હતો. મેં ખોરાક વગર દિવસો કાઢ્યા છે, પણ ચશ્માં વગર એક કલાક કાઢવો અઘરો. (બહુ ભૂખ લાગી હોય તો આ વિધાન હું અવળું કરી લઉં છું – ખોટું શા માટે બોલવું?) સવારે ઊઠ્યા પછી આંખ પર ચશ્માં ચઢતાં નથી તો પરોઢ ફૂટ્યાનું જણાતું નથી. ટૂંકમાં ચશ્માં ફૂટે તો નસીબ ફૂટવાથી શું થાય તેની ઝાંખી-પાંખી કલ્પના આવી શકે.

મારાં ચશ્માંનો નિકાલ કરી મૂકનાર સાહિત્યકાર મિત્રને મનમાં ને મનમાં ગાળો દીધી અને ચશ્માંની પહેલી જે દુકાન દેખાઈ તેમાં પેઠો. આજકાલ હું કોઈ પણ દુકાનમાં દસ દસ વાર પાટિયું વાંચીને જ પેસું છું. એક વાર સલૂન સમજીને દંતવૈદની ખુરસી પર જઈને બેઠો અને દાઢીને બદલે દાઢ સાંભળીને થયેલી (દંત)કથા તો કોઈનાય હૈયાને પિગળાવી શકે. ચશ્માંવાળાની એક ચતુરાઈ માટે મને માન થાય એવું છે. એની દુકાનમાં પગથિયાં – મોટે ભાગે અથડાતો-કુટાતો ચઢનારો માણસ આંખે પાંગળો છે તેવું એ જાણતો હોવાથી, એની દુકાનના બરણામાં જ, જનમથી આંધળાનેય દેખાય એવડાં એટલે કે ભીમસેની વેલાણ જેવડાં ભીમસેની ચશ્માં હોય છે. તોય હું તો પાટિયું વાંચીને જ પેઠો. આજકાલ, હું અને દુકાનો તેમ જ દુકાનદારોની વચ્ચે એકંદરે જ સાંસ્કૃતિક તફાવત પડી રહ્યો છે. પહેલાં તો સલૂનમાં પેસતાંની વારમાં જ પહેલી ખાલી ખુરસી ઝડપીને ‘દાઢી’ એવું બબડતાંની વારમાં જ કારીગર એક ઝાટકે ગળા ફરતે ટુવાલ નાખીને મોઢા પર ફીણ લાવતો. હવે એવું નથી. હવે દાઢી એવું કહીને હડપચી પર હથેળી ઘસીને બતાવીએ તોય પ્રો. મકરંદ મગર, વગેરે નામ ધારણ કરનારો કારીગર પણ ‘શેવ?’ એવું પૂછે. ‘દાઢી’ કહેતાં જાણે આપણે શું સલૂનમાં ઘોડાગાડીવાળા જેવી દાઢી ચોંટાડવા આવ્યા છીએ એવું એ સમજતો હશે કે શું એ તો ભગવાન જાણે ! એક વાર તો એક જાણે આખીય દાઢી ટુવાલ બાંધીને કર્યા પછી પણ ‘ટોવેલ?’ એવું પૂછ્યું. મેં કહ્યું, ‘પતી ગઈ હોય તો કાઢો !’ દાઢી થઈ ગયા પછી પણ બાળકોને લાળીયા બાંધીને ફરવા લઈ જવમાં આવે છે તેમ, ‘ટોવેલ’ બાંધીને ગ્રાહકોને ફેરવવાની ફેશન આવી છે કે શું એ મને સમજાતું નહોતું. પણ થોડી વાર પછી ગરમ પાણીમાં ભીંજવેલો ટોવેલ મારા ચહેરા પર શીખ લોકો દાઢી ફરતે જાળી બાંધે તેમ બાંધ્યો ને પછી છોડવામાં આવ્યો. આ સુધારો મારી જાણમાં નહોતો. વાળંદોએ ઇસ્કોતરા માર્ગ છોડ્યા પછી એમનામાં અદ્ભુત ફેર પડ્યો છે. કારીગર, દરજી, રંગારો આ બધામાં અને મારામાં દિવસોદિવસ વિચિત્ર અંતર પડી રહ્યું છે એવું આજકાલ મને વધારે જણાવા લાગ્યું છે. હમણાં જ મેં એક શર્ટ સિવડાવ્યું. માપ લેતી વખતે દરજીએ એવું કાંઈ મોઢું કર્યું કે એનું એ મોઢું અને પેટબેટનું માપ લેતી વખતના એના ‘ડિસ્પોર્શનેટ’ વગેરે ઉદ્ગારો પેલા શર્ટની પહેલાં તો મારા અંતઃકરણને જ ગાજ કરી ગયા. ‘શર્ટની ડાબી બાજુએ ખિસ્સું રાખો’ એવી મારી છેલ્લી સૂચના પર તે ‘ફ્યૂ...’ કરતોક હસ્યો.

‘ખિસ્સું ?’ એ હસ્યો. એનો આસિસ્ટન્ટ મશીન પર પગ મારવાનું અટકાવીને હસી પડ્યો, અને બે ઘરાકોય હસ્યા.

કાલે ઘરે રંગ કરવા રંગારો આવ્યો. અગાઉ તો રંગારો ઝટ દઈને ઓળખાતો. ટોપીથી માંડીને ચંપલ સુધી પોતે રંગાયેલો આ માણસ ક્યારે આવ્યો ને ક્યારે ગયો એટલું જ નહિ, જૂનો રંગ જતાં ભીંત પર નવો રંગ ક્યારે આવી ગયો એની પણ ખબર રહેતી નહિ. નવો રંગારો ધોળુંબખ પેન્ટ, રેશમી શર્ટ, ટાઈ વગેરે પહેરીને આવ્યો. એણે મને કાર્ડ આપ્યું. એ પરથી એ રંગારો છે એટલું જાણવા મળે તે પહેલાં તો એની પાસે ટેલિફોન પણ છે એની જાણ થાય. છેવટે ચાર

ભીંતોને ચાર રંગ લગાડીને ગયો. આજકાલ હું ઘરમાં ન રહેતાં રંગબેરંગી આકાશદીવામાં રહે તો હોઉં એવું મને લાગે છે. ઉપરથી, ઘરમાં સતત મારો વિરોધ તો ચાલુ જ છે. ‘તમને હોંશ ભલા કેમ નથી’, આ વાક્ય હું કેટલી વાર સાંભળું છું એની ગણતરી કરવી અશક્ય છે. ફલાણીનો વર હોંશીલો છે, ઢીંકણીનો હોંશીલો છે એવું સાંભળી સાંભળીને હોંશીલા અને ધંધાદારી નટ જેવા, ‘હોંશીલા વર અને ધંધાદારી ઘરવાળા’ એવો કોઈ પ્રકાર આપણે ત્યાં પ્રચલિત થઈ રહ્યો છે કે કેમ એવી બીક લાગવા માંડી.

ચશમાંવાળો પણ શા માટે અપવાદ ઠરે? પહેલાં તો, કોઈ પણ ચશમાંવાળા પાસે જાઓ, અબકડઈફ વાંચો અને આંખ પર ચશમાં ચઢાવો. આવો સીધો-સાદો ધારો હતો. પ્રસ્તુત ચશમાંવાળો મને એક અંધારકોટડીમાં લઈ ગયો. આંખમાં કોણ જાણે કેવીય દવા નાખી. વિચિત્ર પ્રશ્નો પૂછ્યા. પિતાજી ચશમાં પહેરતા’તા કે? તમે શું કરો છો? રસ્તામાં પાટિયાં વાંચવાની ટેવ છે કે? મેં આંખ મીંચીને (દવાને લીધે) જાણે તે જવાબો આપ્યા પછી, ‘તમે ગઈ કાલે આવી જજો’ એવું તે બોલ્યો. આજે આવેલો માણસ ગઈ કાલે કેવી રીતે આવી શકે!—તે સમજાયું નહિ; ભારતીય ભાવનાત્મક ઐક્ય કથળે નહિ એટલે મેં વળી એની ભાષા સુધારી નહિ. બહાર નીકળ્યો તો આખી દુનિયા પીળી દેખાવા લાગી. ગભરાઈને મેં એને પાછો પકડ્યો. કારણ કે તપાસવાના પાંચ રૂપિયા આપીને મારે કમળો વેચાતો લેવો નહોતો.

‘અરે, એવું કંઈ નંઈ ! તમારી આંખમાં મેડિસન નાખેલું ને એની ઇફેક્ટ હે. બે-ચાર કલાકમાં તો સઘરી સાફ થઈ જાહે. પણ કાલે બરાબર ટેન વાગ્યે આવજો બપ્પોરમાંય.’

પછી બીજે દિવસે બપ્પોરમાંય હું ગયો. એણે એની પાસે હતા તેટલા બધા કાચ આંખ પર ચઢાવી જોયા. ફૂટપટ્ટી વડે નાકથી કાન, આંખથી આંખ માપી જોયાં. અબકડઈફ તો છોડો, પણ કંઈ કેટલાંય મેગેઝીનો, કેટલોગ વગેરે કેટલું બધું વંચાવી લીધું અને છેવટે જોવાનાં એક અને વાંચવાનાં એક એમ બે ચશમાં મારે લેવાં પડશે એવું જાહેર કર્યું.

‘એટલે મને બેતાળાં આવશે?’

‘યસ ! ઉંમર કેટલી થઈ, સાહેબ?’

‘કેટલી લાગે છે?’ પુછાય નહિ એવો પ્રશ્ન મેં પૂછ્યો.

‘લગભગ ફિફ્ટી-વન.’

એનું બિલ ચૂકવીને ત્રણ ચશમાં લઈને હું નીકળ્યો. હજી દેખાડવાના અને ખાવાના દાંત ભલેને એક જ રહ્યા તોય જોવાનાં અને વાંચવાનાં ચશમાં બદલાયાં હતાં. બરાબર ચાળીસમા વર્ષે મને ચાળીસાં (બેતાળાં) આવ્યાં. એટલી વારમાં જ વીસીથી ચાળીસીનો પ્રવાસ થઈ ગયો, હેં ! હું એકદમ અંતર્મુખ થઈ ગયો.

બેતાળાં આવ્યાં...થોડાંક વર્ષોમાં ચોકઠું આવશે. નજીકનું દેખાય તો દૂરનું નહિ અને દૂરનું દેખાય તો નજીકનું દૂર જાય, એવી હાલત થઈ છે.

મારા માથા પર ‘કૃતકકટકામલધ્વજા...’ (રણમેદાનમાં જેમ દૂરથી શત્રુની માત્ર ધજા દેખાય તેમ ધોળા વાળ પણ દેખાવા લાગ્યા.) નું ત્રીસીમાં જ ઝંડાવંદન થઈ ગયું હતું. ચાળીસાંએ મને જરા વધારે જ આઘાત આપ્યો છે. વખત આવ્યે બે પત્નીઓ સાચવી શકાય. કેટલાક વીરપુરુષોએ એ સાચવી જાણી છે જેના ઇતિહાસ અને વર્તમાન સાક્ષી છે, પણ બે ચશમાં સાચવવાં અત્યંત કપરાં! આપણી આંખ પર ક્યાં ચશમાં ચઢેલાં છે તે જો માણસના ધ્યાનમાં વખતસર આવી ગયું

હોત તો આ દુનિયાના કેટલાય અનર્થો ટળી શક્યા હોત. સવારનું છાપું લીંપાયા જેવું દેખાવા લાગે એટલે તંત્રીના નામનો એકાદો બોલ હોઠમાંથી બહાર પડે તે પહેલાં જ આપણા ધ્યાનમાં આવે છે કે આપણે વાંચવામાં ચશમાં પહેર્યા નથી. શરૂશરૂમાં તો અંદર જઈને પેલાં ચશમાં લઈ આવવાનો ઉત્સાહ રહેતો હોય છે, પણ પછીથી ચશમાં કપાળે ચઢાવીને છાપું જરીક આંખની નજીક લાવતાં વધારે ચોખ્ખું દેખાય છે એની જાણ થાય. ચશમાવાળા દુકાનદારો આ રહસ્ય આપણાથી છુપાવી રાખે છે. હા, એવી રીતે વાંચવામાં આપણા હાલ સાવ મૂરખ જેવા જ લાગતા હશે, કારણ કે વાંચવાનો એવો પોઝ જેવો હું લઉં ન લઉં કે ચિ. શંકરિયો ક્યાં તો ‘એ’ દોડતાં દોડતાં જઈને પેલાં ચશમાં મને લાવી આપે. એક વાર પહેરો કે પછી કાઢવાનાં રહી જાય છે અને પછી બસસ્ટોપ પર બસ ‘એ’ રૂટની હોય તોય ‘બી’ રૂટની લાગે. ખિસ્સામાં બે અને નાક પર એક એવાં ત્રણ ચશમાંનો ભાર વેંઢારતાં ફરવું પડે. બસમાં પાસે પાસે બેસનાર લોકોને જ હંમેશા સારાં સારાં માસિકો કેવી રીતે મળી જતાં હશે એ સમજાતું નથી. એકચશમી મંડળીઓને પાસેવાળાનું અને પોતાનું વાચન એકસાથે ફાવે છે. હવે દૂર જોવાનાં ચશમાંથી પેલાનાં પાનાં પરનાં જરાક સારાં ચિત્રો ઝાંખાં દેખાય છે. વારુ, ચશમાં બદલીને જોઈએ તો આપણું મેંગેઝીન આ મફતમાં વાંચી રહ્યો છે એ વાત પાસે બેઠેલાના ધ્યાનમાં આવી જાય. આથી પેલા ઝાંખાપાંખામાં જ સંતોષ માનવો પડે. આજુબાજુનું દીવા જેવું ચોખ્ખું દેખાય, પણ બસમાં કાયમ જ અજુબાજુ કાંઈ પ્રેક્ષણીય હોય એવું નથી. વળી એક અનુભવ એવોય ખરો કે પ્રેક્ષણીય પ્રવાસી અને મારી વચ્ચે સનાતન સંતાકૂકડીની રમત ચાલે છે. હું નીચલા માળે હોઉં તો ઉપલા માળ પર જગ્યા ખાલી હોય અને ઉપલા માળ પરથી મને સ્ટેન્ડ પરની ક્યુમાં દેખાનારી નયનાહલાદકારક સુકાંતચંદ્રાનના અંદર આવે એટલે નીચલા માળે સીટો ખાલી જ હોય. માત્ર ચાળીસીમાંથી પાછળ જોતાં જગત નિરાળું દેખાય તે સાચું.

અને મારામાંનો ‘હું’ શોધવો એવું થવા લાગે. વીસીમાં સૃષ્ટિ નવીન હતી હવે ચાળીસીમાં તે બમણી નવીન દેખાવા લાગશે એવું ધાર્યું નહોતું. ચાળીસી આવે કે પુણે-મુંબઈ-પ્રવાસીની ભાષામાં કહેવું હોય તો કર્જત આવ્યા જેવું લાગે – ઘાટમાંની ઠંડક અને વનશ્રી પૂરી થતાં બફારો શરૂ થાય છે. પણ કેટલાક બડભાગીઓ મુંબઈથી પુણેનો જ પ્રવાસ કરતા હોય છે. એમના જીવનની ભાગદોડનો બફારો પૂરો થતાં ઠંડક શરૂ થાય છે. લોકો ‘પૈસાનો ગરમાટો’ એવું કેમ કહેતા હશે ભગવાન જાણે ! આ અંગ્રેજી વાક્પ્રચાર હોવો જોઈએ. આપણી દેશી ભાષામાં કહેવું હોય તો ‘પૈસાની ટાઢક’ કહી શકાય. પ્રવાસ કોઈ પણ દિશાનો કેમ ન હોય, આ બાજુથી કલ્યાણ, દાદર, બોરીબંદર અને પેલી બાજુથી લોનાવલા, શિવાજીનગર, પુણે થયું કે ખેલ ખલાસ ? પછી પાછળ રહી જાય માત્ર ચશમાં !

અંગ્રેજીમાં આ ચાળીસીને ‘ચાવળી-ચાળીસી’ કહી છે. બાકી ગધ્યાપચીસી, ચાવળી ચાળીસી, સાઠી-નાઠી આ શબ્દોના અર્થો ગહન છે. એટલું તો ચોક્કસ ! ચાળીસીમાં, વીસીમાં શરૂ થયેલી જિંદગીની ભાગદોડનું જોર ઓસરી ગયેલું હોય છે. અનેક પ્રકારના અનુભવોનો બંધ સંઘરાયેલો હોય છે. થાળે પડી ચૂકેલાઓ અનુભૂતિનું સાહચર્ય પામ્યા હોય છે. ઊગતો ચંદ્ર પોતાની સાથે કેટલાંક કડવાં-મીઠાં સંભારણાં લઈને ઊગેલો દેખાય છે. મારી વીસીમાંના ઊગતા ચંદ્રે એક કુમળા વિરહનો ડંખ દીધો હતો. આંબાવાડીના મો’રની મહેકે એક સુરીલી કોકિલકંઠી સ્વરવેલ ખીલવી હતી. સમુદ્રનું એક મોજું, હૈયે બાંધીને સાચવી રાખેલાં કેટલાંક સંભારણાંને તાણી ગયું હતું. ત્રીસી સુધી આ બધી સ્મૃતિઓની સુગંધ ફોરતી રહી. કેટલાંક અત્તરની કડવી ગંધ પણ લેવી ગમતી હોય છે. પણ ચાળીસી આંબતાં આંબતાં તો એ જખમો રુઝાયા હોય છે – ના, ઘા પણ અદૃશ્ય થઈ ગયા હોય છે અને આથી પાટી પાછી એક વાર કોરી થાય છે. ખાનદાની ગીત-સંગીતને યાદ કરતાં જ ખીલી ઊઠનારું ત્રીસીમાંનું મન વીસીનો રંગ ફિક્કો ન પડ્યાથી સિનેમાનાં ગીતોને તિરસ્કારી ઊઠે છે. છૈયાં-છોકરાંના અથવા તો સાવ સાચું કહીએ તો છોરી-

છોકરીઓના, પરિવારમાં ફરમાશી કાર્યક્રમ સાંભળતી વખતે, ‘અલ્યા ઓ, કેવાં ઢેણટણેન ગીતો સાંભળો છો?’ કહેનારો હું, અજાણતાં જ એ સંગીત કાન દઈને સાંભળવા લાગું છું અને એમાં મગ્ન થાઉં છું. કાળી સુરવાલ અને પીળું શર્ટ પહેરીને ફરનારી ષોડ્શી ત્રીસીમાં ભટકાઈ હોત તો ‘સંસ્કૃતિ નાશ પામી !’ કહેતાંક પહેલી વ્યાકુળ ચીસ મેં નાખી હોત, કારણ કે પચ્ચીસીમાં જો ચેલો મંગળાગૌરીવ્રતનો મેળો મનમાંથી હજી પૂરેપૂરો ઊઠી ગયેલો હોતો નથી. હવે આ નવું રૂપ પણ બીજી વાર નિહાળવા જેવું તો ખરું હો કે, એવું આપણને થવા લાગે છે. તાત્પર્ય, વીસીની યુવાની ચાળીસીમાં બમણા ઉત્સાહથી ઉછાળા મારે છે અને ત્રીસીના અભિપ્રાયોની તીવ્રતા સાઠીમાં બમણી જિંદી થઈને આવે છે.

અને આથી જ કે કેમ કોણ જાણે, પેલા જૂના ‘હું’ને એક વાર ફરીથી જોઈ લેવો એવું થવા લાગે છે. ત્રીસીમાંથી પાછળ જોતો હતો, ત્યારે બાળપણનાં સંભારણાંના ડંખ ભૂલ્યો નહોતો. ચાળીસીમાંથી બાળપણ, એનાં આંક-પલાખાં, લેખનપોથી, ભૂગોળના કૂટપ્રશ્નો અને ઈતિહાસની સાલવારી – આ વેદના જમે ખાતે ધરીએ તોપણ મજેદાર લાગવા માંડે છે. યુવાનીમાં નિરાળ અર્થે જ ડંખ દઈ જનારી વ્યક્તિ પાછી મળી જાય કે શેક્સપિયરની જેમ ‘આ જ એ ચહેરો – કે જેણે ડુબાડી હતી અસંખ્ય નૈયા અને ઊભું કર્યું હતું. ટ્રોયનું યુદ્ધ?’ આવું પોતાને જ નટખટપણે પૂછવાનું મન થઈ આવે છે. બધાંયે યુદ્ધો શમ્યાં હોય છે. મન વાવડી જેવું નિર્મળ થાય છે અને આથી જ કદાચ નવો રંગ સ્વીકારવાની એ ના પાડતું નથી. મનના ખરા ઔદાર્યનો સાક્ષાત્કાર ચાળીસીમાં જ થાય છે અને આથી જ કદાચ પહેલી જ વાર ચાળીસી ચઢાવી હોય એવા કોઈ અંગ્રેજે કહ્યું હશે કે જિંદગીની શરૂઆત ચાળીસીમાં જ થાય છે. ન્યાય-અન્યાય, માન-અપમાન, પ્રેમ-ભંગ અને પ્રેમમૂર્તિ, નિર્ધનતા અને ધનિકતા આ બધા ભોગ ભોગવી ચૂકેલો ચાળીસીવાળો કહે છે, એમ ! આ રમતના નિયમો આવા હોય છે? આવ્યું ધ્યાનમાં. માંડો હવે સોગઠાબાજી.

[પુલકિત, ૨૦૦૫, ૨૦૦૮]

By Jesuso Ortiz

ગઝલ • ખલીલ ધનતેજવી

રહું છું છેક ઊંડે, ભારેલા અંગારની માફક,
ઉપરછલ્લો મને વાંચીશ નહીં અખબારની માફક!

ફરીશ પાછો તો આ માથું સલામત નહીં રહે તારું,
હંમેશાં કાં મને તું વાપરે હથિયારની માફક!

એ પથ્થર છે, રડાવી દે પ્રથમ એને પછી જોજે,
ઊઘડવા માંડશે કિલ્લાનાં ધરખમ દ્વારની માફક!

ધડાકાભેર ના પાડે તો મૂંઝાવું મટે મારે,
એ હા પાડે છે તે પણ કોરાકટ ઈનકારની માફક!

અહીં આવ્યો છે તે પણ કોઈ બીજાની સિફારસથી,
ગઝલ લાવ્યો છે, પણ સંભળાવે છે બીમારની માફક!

ગઝલ છે, પ્રેમ છે, મિત્રો છે, બોલો શું નથી પાસે
ખલીલ આરામથી જીવે છે જાગીરદારની માફક!

(નવનીત-સમર્પણ, નવે. ૨૦૧૫)

ભાત ભાત કે લોગ • મહેન્દ્રસિંહ પરમાર

પ્રિય...

‘મારા’ ખોડિયાર મંદિરની કેટલી કથા તમને કહી! હવે તો ‘રખડુ’ને બદલે ‘નિવાસી’ કહેવું પડે તેવી સ્થિતિ છે! આ ચેકડેમ, એની છલકાતી-મલકાતી-પાણીથી ઊભરાતી સભરતા, એમાં તરતી બતકો, પેલિકન, સ્ટોર્ક, એની ઉપરના તાર ઉપર બેસી-બેસી ઊડી જતી પંખીસૃષ્ટિ, એ કલકલિયા...એ અબાબીલ, પતરંગા...,અહીંની સવાર, બપોર, સાંજ, ચાંદનીમઠી અને અંધારઘેરી રાતો...મંદિર...એની અર્ધવળાંકી-બલખાતી-પાણી...મંદિરની ફરુકતી ધજા...ફળિયા ભરચક ભરી દેતા પીળકના ટહુકા, ખેરખટ્ટાના ખખરાટ...ચીબરી-ઘુવડના બિહામણા અવાજો...સક્કરખોર-દરજીડા-કોશીની ચંચળ ઊડાઊડ, માખી-ભમરાના સંગાથ...સાપ-નોળિયાની પકડમપકડી, ખાલી ખખડતા ચેકડેમમાં આથડતાં નીલગાયોનાં ટોળાં...મોડી-આથમતી સાંજે ક્યારેક ભેટી જતું બિહામણું ઝરખા!...કેટલાંયની વાતો તમને કરી. તોય હજી ઘણું રહી ગયું! કેટલાંય હજી રાહ જોઈને બેઠાં છે : ‘અમારી વાત નહીં કર?’ અહીં મંદિર સુધી લઈ આવનારા રસ્તાની કથાય હજી ક્યાં કરી છે?

પણ, એમ તો અહીં આ એકાકી મંદિરે આવતાં લોકોની વાત પણ માંડવા જેવી છે. આજે એની જ થોડી વાત કરું. પડખેની વાડીવાળા કરસનભાઈ બહુ બોલકા. હું કાંઈ લખવા-વાંચવાનું લઈને ‘સંકલપ’ સાથે આવ્યો હોઉં ને કરસનભાઈ આવી ચડે તો...જે ખોડિયાર! વાતોનાં ગાડાં હોય એમની પાસે, દેખાય મેલા-ઘેલા, પણ લક્ષ્મીજીની કૃપા ઘણી. ‘માસ્તર, કેમ હાલે છે!’-એવું પૂછે ખરા, પછી આપણે ‘કેમ હાલે છે’નો જવાબ દેવાનો જ ન હોય! એમને કેમ હાલે છે એની અપરંપાર ‘કથાયું’ હોય. આ વર્ષે દક્ષિણ ભારતની ‘જાતરા’ કરી આવ્યા. ઈ, ને એમના ‘ઘેરથી’. કોળિયાકથી યાત્રાપ્રવાસની બસમાં નામ નોંધાવી દીધેલું. માથાદીઠ સોળ હજાર રૂપિયામાં. તિરુપતિ બાલાજી, રામેશ્વર, ચોસઠ તીરથ... પૂજારી બાપુ ઘણી વાર ટોકે: ‘સાયબને ઈમનું કામ કરવા દે હાળા નવર્યા!’ દાંત કાઠી જતા રહે. ‘હારુ માસ્તર, તમતમારે વાંસો!’ ફરી આવશે ને ‘મા’ રાજ નં’ઈ હોય તંયે વળી પાંસઠ

તીરથની જાતરા કરાવશે! એમના મોટાભાઈ, ધનુભાઈ. દૂબળો-પાતળો માણસ. કાળો વાન. મોઢા ઉપર, ખાલી ચેકડેમમાં ઊપસી હોય એવી કરચલીઓ. આઘેથી અવાજ આવે : 'સીતા...રામ...ભ...ગ...ત!'-એટલે સમજવાનું ધનુભાઈ પધાર્યા!

કપાહ-ડુંગળી ને જમીનના વધતા ભાવ, સીમશેઠાના ઝઘડા ને મંદિરના પૂજારીઓના 'ઇતિહાસ' એમની જીભના ટેરવે રમતા હોય. પૂજારી સમયસર આવે નહીં તો કોઈ મલ્ટીનેશનલ કંપનીના માલિકની જેમ કકળાટ કરે! 'હવે મંદિરે આરતી નથ થતી.' એની પીડા હોય ધનુભાઈને. નાનોભાઈ જાતરા કરી આવ્યો એની થોડી ઈર્ષ્યા પણ ડોકાય! આપડે તો સાયબૂ, અઠે દ્વારકા ડોં! ઈ આઘેઆઘેની જાતરા આપણને નોં પોહાય! મા આંઈ હાઝરાહઝુર સે પસી આઘેઆઘેની ઝાતરાયે હું ઝાવું? ખોટા બથોડા ભરવા? આવું આશ્વાસન જાતે રચી લીધેલું હોય.

ઇનુભા. એમની બે-ત્રણ વાડી આજુબાજુમાં. અક્કલકકડિયો જીવ. આસપાસના બાવળિયા કપાવી રોકડી કરી લે. 'પલોટ' ને ખેતરની લે-વેચમાં પાવરધા. ગામમાં પાછા જવાનું હોય તો 'માસ્તર'નું હોન્ડા નીકળે એની રાહ જોતા હોય. 'હાલો માસ્તર જાવું છે ને?' હું બેસાડી દઉં. રસ્તામાં રામાપીરના મંદિર પાસે એક ડોશી ભીખવા બેઠી હોય. હું નીકળું કે કોઈ પણ નીકળે, પણ હાથ લાંબા કરે. ઇનુંભાને પૂછેલું : 'આ ડોશી રોજ આંઈ કેમ બેઠી રહે છે?' 'સાહેબ, મહાપોંચેલી છે આ ડોશી. વ્યાજવટાનો ધંધો છે એનો. દેવીપૂજક છે. બપોર સુધી પૈસા માંગે ને સાંજ પછી ધીરધારનો ધંધો કરે. ભરવાડનાં ઘેટાં-બકરાંમાંથી એકાદું ઉઠાવી લ્યે ને કસાઈવાડે વેચી આવે! ઈ માંચલી છે આ પ્રજા! એને પાંચિયુંય કોઈ દિ' દે'તા નંચ!' - ઇનુભા હવે નથી. ડોશી રોજ બેઠી હોય છે.

ભાવનગરથી બાબ્ભાઈ સાઈકલ લઈને અઠવાડિયામાં ચાર દિવસ આવે. ટાઢ, તડકો, વરસાદ...કોઈ પણ ઋતુ હોય, એમનો અફર નિયમ. વચ્ચે એપેન્ડિક્સનું ઓપરેશન કરાવ્યું ત્યારે ગાળો પડી ગયેલો પણ હવે પાછા નિયમિત ચાર વાગે આવે. સાડાચારે પાછા. આવીને પરસેવો લૂછી દર્શન કરવાના. પ્રદક્ષિણા ફરવાના. જારનું તગારું ભરી ફળિયામાં નાખવાના, ચા બનાવવાના. રકાબી-તપેલી ઊટકી, ઊંધાં વાળી, એક બીડી સળગાવી પાછા નીકળે! એમના 'ઘેરથી' ને એમનો મોટો દીકરો દર રવિવારે આવે. માતાજીનાં વસ્ત્રો અને શણગાર બદલવાનું કામ બાબ્ભૈનાં વહુનું. છોકરો અલંગનું કામ કરે છે. મા'રાજે લીમડો કપાવ્યો હોય તો 'ચિરંજીવી' ખખડાવી નાખે: 'કોને પૂછીને કપાવ્યો લીમડો?' મંદિરના પરિસરનો સુવાંગ 'કન્ડ્રાટ' જાણે એનો! એની નાનકડી છોડી એટલી ઘડીમાં મંદિરમાં રમાચકકડી બોલાવે! દાદીમાનું કામ પૂરું થાય એટલે કીક મારી, થાય ચાલતા!

એક દિવસે, એક અત્યંત વિચિત્ર પ્રાણી, મંદિરના વળાંકવાળા પાળે હું બેઠો'તો ત્યાં આવીને બેઠું! હું 'સત્યના પ્રયોગો' વાંચતો'તો. મને એમ કે વાંચવામાં ધ્યાન પરોવી રાખીશ એટલે આફુડો ચાલતો થશે. સાગ સળેકડું શરીર. આંખોમાં નકરા ચીપડા, મોઢામાં લીમડાનું દાતણ. મારી સામે ટગર-ટગર જોયા કરે. સામે ફૂલસરિયા હનુમાનનું મંદિર છે. પોતે ત્યાંથી દર્શન કરી અહીં - મને 'આપવા' - પ્રગટ થયેલા! થયું, 'સત્યના પ્રયોગો' હવે એક કોર મૂકવા પડશે! ('કેટલા હઠીલા છે, જીવલેણ રોગો પણ, કામમાં ન આવે કંઈ, 'સત્યના પ્રયોગ' પણ!') ચોપડી બંધ કરી ત્યાં તો પોતે વદ્યા : 'મારા જોગી કોઈ બાઈ હોય તો ગોતી દોને! પણવું છે! ગમ્મે એવી હાલશે! ઘરઘરણુંય હાલે! કોઈ દેતું નથ! કાંઈ કરતો નથ પણ બાઈ મળે તો કાંક કરું!'... આ ભિયા!...આના સારું પરમેશ્વરે કોઈ ઘડી રાખી હશે? ને હું એને ક્યાંથી 'ગોતી' દઉં? ઘડીક થાય ને એના પીળાપચરક દાંતસોતું ખડખડ હસે. એક વાક્ય બોલે ને પાછો ખીખીયાટા કરે! આ ફટકી ગયેલી ખોપરી પછી ક્યારેય દેખાણી નથી. એને એના જોગું મળી ગયું હશે? કોણ જાણે!

એમ તો આંઈ ઊડાઊડ કરતી પંખીટોળીની હરીફાઈમાં ઊતરવું હોય એમ ક્યારેક પ્રેમીપંખીડાં પણ આવી ચડે. ત્યાં દૂર, હવે બચેલા એક જ બાંકડે એક યુગલ રોજ આવીને બેઠું હોય. પૂજારીએ ચેતવેલા : ‘આંઈ માની મરજાદ રાખજ્યો. સખાણીના બેહવું હોય તો શાંતિથી બેહજ્યો, બાકી થાજો વેતીના!’ હું ત્રાંસી આંખે ‘ધ્યાન’ રાખું....કાંઈ ‘મરજાદ લોપે છે?! છાની-ઝીણી કોણ જાણે શુંય વાતો કરતાં હોય! બાપુ કયે : ‘છોડી ભામણની છે. છોકરો પટેલનો! પરીક્ષા ચાલતી હતી તે વેળા સ્કવોડમાં જવાનું થયું. એક કલાસમાં આ ‘છોડી’ પરીક્ષા આપે! અમારી નજર મળી ને શરમાઈ ગઈ. નીચું ઘાલીને ઝડપભેર લખવા માંડી! બાંકડે કરેલી વાતો પેપરમાં લખતી હશે કે?

બાકી, વેળાકવેળા એકાંતની શોધમાં અહીં સુધી પહોંચી જતાં યુગલો ભટકાય. બધાં કાંઈ ‘હૃદયનાં શુદ્ધ પ્રેમી’ ન હોય! ડેમને સામે કાંઠે બાઈક પાર્ક કરી બેઠાં હોય. ક્યારેક કોઈ માલેતુજારની બંધ ગાડીમાં શરીરના રાગ ઉજવાતા હોય! મંદિરના આશરે આવતા ભરવાડ ભાયું તગેડે. ક્યારેક બોલાચાલી પણ થાય. આ ભરવાડ ભાયુંની વાતું તો વળી ક્યારેક થાય તો કરીશ.

પણ એક હરદેવભાઈ આવે બુધેલથી. નક્કી નહીં. મહિને-બે મહિને આવી જાય. ફૂલસરિયા હનુમાન પગે લાગી અહીં આવે. લગભગ ભણ્યા નથી. પણ નથી ભણ્યા એમ કોઈને ન કહી શકે એવું એમનું તળપદું ડહાપણ. દેખાય ઓછાબોલા. પણ ખૂલે તો પછી ખીલે! ગિનાનની વાતું એવી તો માંડે! એમાં ભક્તિરસ અને અદ્ભુતરસનાં ઝરણાં વહે! સ્થાનિક સંતો-મહાત્માઓ, કબીર, મીરાં, ગંગાસતી, જેસલતોરલ...અઢળક અને અણથક વાતો ચાલે. હું મોઢું ફાડીને સાંભળતો રહું! એકમાંથી બીજી, બીજીમાંથી ત્રીજી...કથા કહેવાની એમની શૈલી અને એમનો અવાજ એટલો મોહક. લોકકથા કોને કહેવાય એવું ‘ચોપડીમાં’ ભણવાનું આવે. એનો પ્રત્યક્ષ દાખલો વિદ્યાર્થીઓને મળે તો? હરદેવભાઈને સમજાવ્યા. એક શનિવારે એમને ગામ જઈને તેડી આવ્યો. સહેજ પણ સભાન થયા વગર સ્વાભાવિક રીતે, મંદિરે જેમ વાત માંડે એમ જ છોકરાઓ પાસે એમણે લોકકથા કહી. મંદિરની દુનિયા વર્ગખંડમાં પહોંચી!

હમણાં છેલ્લે મંદિરે લગભગ વરસદિવસના ગાળે મળી ગયા. ક્યાંય સુધી મૂંગા બેઠા રહ્યા. પછી અચાનક ઊઘડ્યા. એ કથા! તમને કહું : સીધર (સિદ્ધસર) ગામમાં એક ભાઈ રૂયે. એને ગિનાનની ને ડહાપણની વાતું હાંભળવાનું બઉ ગમે. પણ ગામમાં એવી વાતું કે’નારું કોઈ નો મળે! જેને જુઓ ઈ રૂપિયા-પૈસામાં પડેલા હોય. ત્યાં એના હાંભળવામાં આવ્યું કે માલકણા ગામમાં એવો એક વાતડાયો જણ સે ખરો. એટલે આ સીધસરવાળો તો થ્યો હાલતો માલકણા જવા. હવે...આ બાજુ માલકણા ગામના વાતડાયા જણને તપલીક ઈ, કે એના ગામમાં એની આવી વાતું હાંભળવાનો કોઈને ટેમ નહીં! આ બસારો મનમાં ને મનમાં મૂંઝાય કે હાંભળનારું કોઈ નથ! ન્યાં એને હમાચાર મળ્યા કે સીધસરમાં એવો એક આદમી સે જેને આવું સાંભળવાનો બવ રસ સે. તે ઈય થ્યો હાલતો સીધસર! આ બાજુથી સીધસરવાળો...ને...આ કોર્યથી માલકણાવાળો! હવે ઈ બેય થઈ ગ્યા બુધેલની સીમમાં ભેગા! એકબીજાને પૂસપરસ કરી. તો આ તો ભાઈ જામી! જેને ગોતવા નીકળેલા ઈ દ ભેળાં મળી ગ્યા! તે...ઈ તો એમણે ત્યાં જ ધામા નાખ્યા હો! ઈ તો વાતુંયે લાયૂગા! રસ્તે પસાર થનારા જોયે રાખે. માળા! કેવા વાતુંયે ચોંટ્યાસ! હાંજે ખેડુ બધા સીમમાંથી પાસા વળ્યા ત્યારેય આ બેયની વાતું હાલતીથી. બીજે દિ’ હવારે ખેડુ જોવે સે તે આ બેય તો રમમાણ સે! બપોર, હાંજ, રાત, પાસી હવાર, પાસી હાંજ, ત્રીજે દિ’ હવારમાંય આમની તો વાતું હાલે! ભૂખ્યા તરસ્યા બસ વાતું વાતું ને વાતું! કોઈ બોલાવે તો જવાબ નો દયે!

તે...એમ ભૂખ્યા ને તરસ્યા વાતું કરતાં કરતાં બેય ઢળી પડ્યા! મારી ગ્યા બેય! આજુબાજુના ખેડુઓ ભેગા થ્યા ને બેયને એક ચિતા ખડકીને અગ્નિદેન દઈ દીધા! (હું સ્તબ્ધ બનીને સાંભળ તો રહું છું. આમાંથી એક વાર્તા લખવાનો પ્લોટ શોધું છું ત્યાં હરદેવભાઈની કથાનો ‘પંચ’ આવે છે!) પસી તો સાયૂબ, આંચા ગામમાં ગોતાગોત હાલી! આયાં સીધરવાળાની વહુ ગોતે, ન્યાં માલણકાવાળાની...ન્યાં કો’કે કીધું કે સિધરવાળો માલણકાના રસ્તે ભાળ્યો’તો, ન્યાં માલણકામાં ખબર પડી કે ઈ તો સિધરના રસ્તે જાતો’તો. બેયની ઘરવાળીયું બુધેલના સીમાડે ભેગી થઈ ગઈ! ન્યાં હમાસાર મળ્યા કે ઈ બેય વાતભૂખ્યા તો વાતું કરતાં કરતાં ઢળી ગ્યા! આ એની ચિતા. બેયની ઘરુણી કયે હવે જે થાવાકાળ હતું ઈ થઈ ગ્યું! પણ અમારે અસ્થિ વીણવાસ! ઓલ્યા કયે : પણ ઈ બેયને ભેગા બાળ્યાસ તે ક્યાં અસ્થિ કોનાં...ઈ કેમ ખબર પડશે? માલણકાવાળી બાઈ કયે ‘ઈ તો અમે ગોતી લેશું!’ અસ્થિ વીણી લીધાં બેય જણીયુંએ. ઓલ્યા ખેડુને નવાઈ લાગી! હાડકાં ઉપરથી તમારા ધણીને કેવી રીતે ઓળખ્યા? તંયે માલણકાવાળી બોલી: ‘મારા ધણીને એવી વાતું કરતાં આવડતી કે સામલા માણહનાં હાડકાં વીંધી નાખતી. કલેજાં વીંધી નાખતી. એટલે જે વીંધાયેલાં હાડકાં હોય ઈ આ સીદરસરવાળીનાં. અને વીંધાયા વગરનાં હોય ઈ મારા ધણીનાં!’

હરદેવભાઈએ વાત પૂરી કરી ત્યારે હું સડક થઈ ગયેલો! ‘કલેજા કટારી રે, રુદિયામાં કટારી રે, માડી મારા માવે મન મારી’ – એવું ભજનમાં સાંભળેલું. પેલા બેય જણાએ ભૂખ્યા-તરસ્યા જે વાતો કરી તે કઈ? એ અવકાશ હરદેવભાઈએ મારા માટે છોડ્યો!

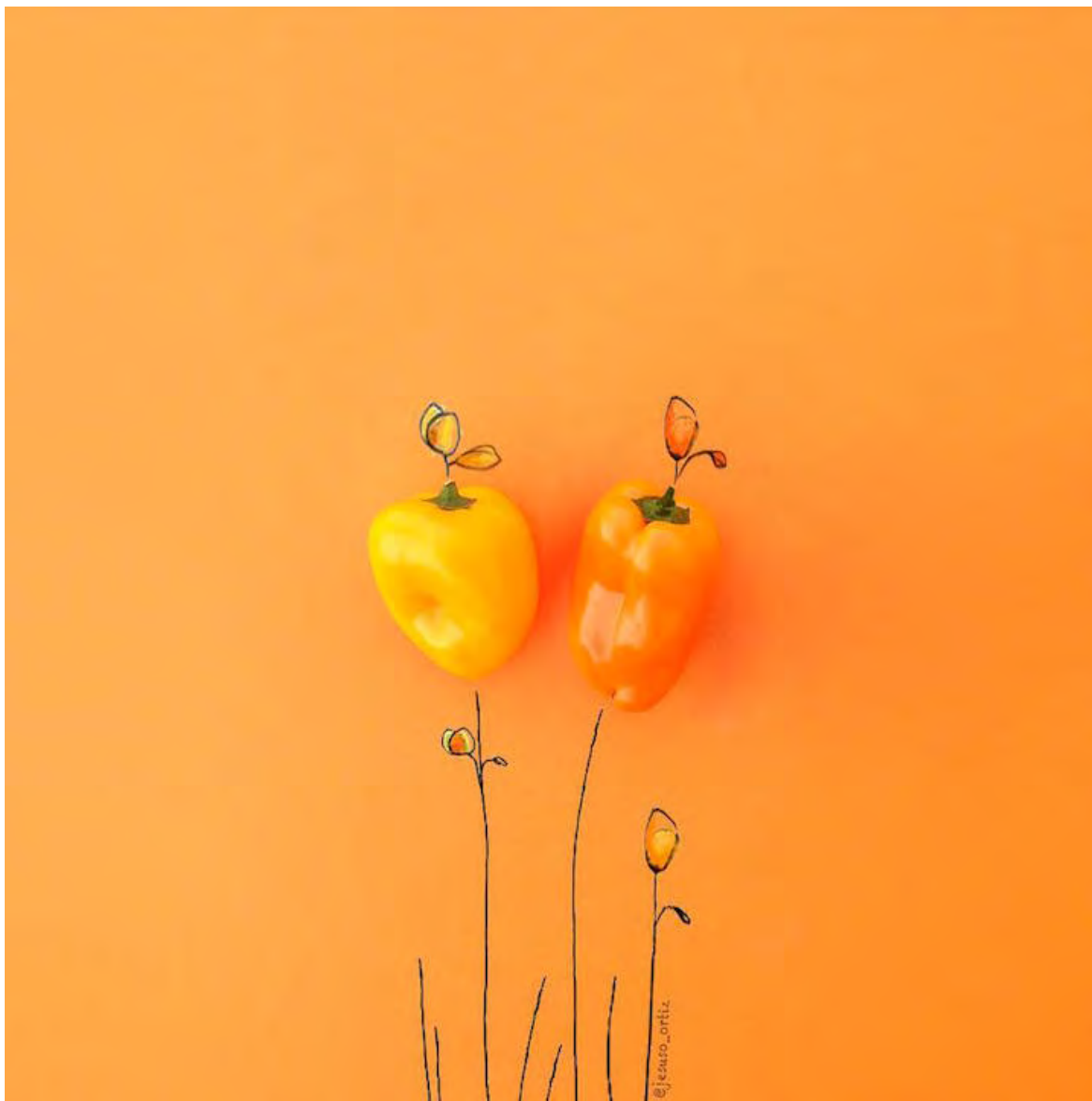
મંદિરે બેઠાં-બેઠાં ઝીલેલી આવી કથાઓના છૂટાં છૂટાં તીર તમારા ભણી રવાના કરતો હતો તે આ હરદેવભાઈની કથાથી પૂરાં કરું. કથાનાં બેય વાતરસિયા જેવી સ્થિતિ આપણી કોઈ’દિ થાશે ખરી?

લ્યો ત્યારે, જય ખોડિયાર મા!

(પ્રકાશ્ય નિબંધસંગ્રહ ‘રખડુનો કાગળ’માંથી)

(સમીપે – ૩૩, ૨૦૧૫)

વીજળીને ચમકારે... • ગંગાસતી

૧૮મીસદીના ઉત્તરાર્ધનાં આ યોગસાધક તત્ત્વદર્શી કવિએ પોતાની પુત્રવધૂ પાનબાઈને સંબોધીને રચેલી કવિતામાં તળપદ ભાષામાં ભજનની તલ્લીન કરતી લયલાહિતા છે. એમના આ જાણીતા પદમાં 'ગુપ્ત રસ'(પ્રાપ્તિનો આનંદ) છે તો 'અટપટો'(સંકુલ) પણ 'આંટી'(અભિમાન-ગ્રંથિ) છોડવાથી એ 'નિરમળ થૈને' પ્રગટ થશે એવો જ્ઞાન-બોધ છે.

વીજળીને ચમકારે મોતી પરોવવું, પાનબાઈ !

નહિતર અચાનક અંધાર થાશે,

જોતજોતામાં દિવસ વયા ગયા, પાનબાઈ !

એકવીશ હજાર છસોને કાળ ખાશે.

ભાઈ રે ! જાણ્યા જેવી આ તો અજાણ છે પાનબાઈ !

આ તો અધૂરિયાને નો કે'વાય,

આ ગુપ્તરસનો ખેલ છે અટપટો,

આંટી મેલો તો પૂરણ સમજાય

ભાઈ રે ! નિરમળ થૈને આવો મેદાનમાં, પાનબાઈ !

જાણી લિયો જીવની જાત,

સજાતિ વિજાતિની જુગતિ બતાવું, ને

બીબે પાડી દઉં બીજી ભાત

ભાઈ રે ! પિંડે બ્રહ્માંડથી પર છે ગુરુ, પાનબાઈ !

તેનો દેખાડું હું તમને દેશ,

ગંગા રે સતી એમ બોલિયાં રે,

ત્યાં નહિ માયાનો જરીએ લેશ.

મધ્યકાલીન ગુજરાતી પદસંચય, સંપા. ચિમનલાલ ત્રિવેદી, રમણ સોની(૧૯૯૮)માંથી

ભાષાનું ધોવાણ અને સર્જકતા • બાબુ સુથાર

મને ક્યારેક પ્રશ્ન થતો હોય છે: જે ભાષાનું ધોવાણ થઈ રહ્યું હોયએ ભાષામાં સર્જન શક્ય બને ખરું? અને બને તો એ સર્જન કેવું હોય? કોઈ માને કે ન માને, એ એક ભાષાવૈજ્ઞાનિક હકીકત છે કે ગુજરાતી ભાષાનું ધોવાણ થઈ રહ્યું છે. પરિણામે આપણે ધીમે ધીમે એક વિશિષ્ટ અર્થમાં માતૃભાષા વગરના બનવા તરફ જઈ રહ્યા છીએ. આપણે ગુજરાતી બોલતા હશું ખરા; ગુજરાતી વાંચતા હશું પણ ખરા; એટલું જ નહીં, ગુજરાતીમાં લખતા હશું પણ ખરા; પણ ગુજરાતી ભાષા પરનું આપણું પ્રભુત્વ માતૃભાષા પર હોવું જોઈએ એવું નહીં હોય.

સમાજભાષાવિજ્ઞાનીઓ કહે છે કે ભાષાના ધોવાણ માટે subtractive પ્રકારનો bilingualism જવાબદાર હોય છે. આ પ્રકારના bilingualism ભાષકો પોતાની માતૃભાષા ઉપરાંત એક પરભાષા પણ જાણતા હોય છે અને એ પરભાષાને ભાષકો સામે ચડીને પોતાની માતૃભાષા કરતાં વધારે ઊંચો દરજ્જો આપતા હોય છે. એ સાથે એ ભાષકોની એમની માતૃભાષા પરત્વેની વફાદારી ઓછી થતી જતી હોય છે અને પરભાષા પરત્વેની વફાદારી વધવા માંડતી હોય છે. જ્યારે આ વફાદારી અમુક સ્તર પર પહોંચે ત્યારે પેલી પરભાષા જે તે ભાષકોની માતૃભાષાને ‘કરકોલવા’ માંડતી હોય છે અને એ પ્રક્રિયા અંતિમે એ માતૃભાષાના ધોવાણમાં પરિણમતી હોય છે. જો એ ધોવાણ લાંબા સમય સુધી ચાલ્યા કરે તો એ ભાષાનું મરણ થતું હોય છે. કોઈ ભાષાનો એક પણ માતૃભાષક ન બચે ત્યારે એ ભાષાનું મરણ થયું છે એમ કહી શકાય.

જો કે, હું નથી માનતો કે ગુજરાતી ભાષાનું મરણ થાય. એમ છતાં હું એટલું ચોક્કસ કહીશ કે એનો આધાર ભવિષ્યમાં કેવી સરકારો આવશે અને આપણે ગુજરાતી ભાષા પરત્વે કેટલા અને કેવા વફાદાર રહીશું એના પર છે. આપણે કદી એવી કલ્પના કરેલી ખરી કે ગુજરાતમાં જ દસમા ધોરણમાં આઠ હજાર જેટલા વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાતી વિષયમાં શૂન્ય ગુણ સાથે નાપાસ થશે? ના એમ છતાં ગરવી ગુજરાતમાં એવું બન્યું છે. મેં જ્યારે આ વાત મધુ રાયને કરી તો એમણે તરતજ એક પ્રશ્ન પૂછેલો કે તો પછી એ વિદ્યાર્થીઓ દસમા સુધી કઈ રીતે પહોંચ્યા હશે? એ જ રીતે આપણામાંથી કોઈએ એવી કલ્પના કરી હતી ખરી કે એક દિવસ ગુજરાત પર એવી સરકારનું શાસન આવશે જે દૂર દૂર ગામડાંમાં વસતાં બાળકોનાં માતાપિતા પણ અંગ્રેજી જાણે

એ માટે ઉપગ્રહ ભાડે લેશે પણ ગુજરાતી ભાષાનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં આવતી ભૂલોને લગભગ ‘કુદરતી’ માનીને ચલવી લેશે? ના. પણ આજે આપણી પાસે એવી સરકાર છે જે ગુજરાતી ભાષાને ઓછું અને અંગ્રેજી ભાષાને વધારે મહત્ત્વ આપે છે. કેમ કે આ સરકાર એવું માને છે કે એ જે વિકાસની વાત કરે છે એ વિકાસ અંગ્રેજી ભાષા વિના શક્ય બને એમ નથી. હકીકત એ છે કે આ સરકારે એની વિકાસની સમજમાં જ ગુજરાતી ભાષાના વિકાસનો મુદ્દો ઉમેર્યો જ નથી.

આપણે માનીએ કે ન માનીએ, એ એક હકીકત છે કે, જગતભરમાં રાજકીય પક્ષો ધીમે ધીમે વધુ populist બનતા જાય છે. કોઈ ધર્મની આડે તો કોઈ વિકાસની આડે તો વળી કોઈ બંનેની આડે. આવતી કાલે કોઈક સંપૂર્ણ વિકાસને વરેલો રાજકારણી એમ કહે કે આપણે ગુજરાતી ભાષાને પડતી મૂકીએ અને એની જગ્યાએ અંગ્રેજી ભાષાનો સ્વીકાર કરીએ જેથી આપણાં બાળકો આપણા વિકાસમાં સહભાગી થઈ શકે તો મને એમાં કોઈ નવાઈ નહીં લાગે. કેમ કે રાજકારણીઓ પ્રજાના મત મેળવવા ધીમે ધીમે ગમે તે સ્તરે જવા તૈયાર થશે. એ લોકો ગમે તેવાં વચનો આપશે અને એ વચનોમાં ગુજરાતી ભાષાને પદભ્રષ્ટ કરવાના વચનનો પણ સમાવેશ થઈ શકે. કેમ કે ત્યાં સુધીમાં ગુજરાતમાં જ ગુજરાતી ભાષા બોલતા માણસો લઘુમતીમાં આવી જશે. મારી આ ભવિષ્યવાણી ખોટી પડે તો એનો સૌથી વધારે આનંદ મને થશે પણ મને એવો આનંદ મળે એવી શક્યતાઓ દેખાતી નથી. આજે પણ આમ જુઓ તો આપણા રાજકારણીઓએ ગુજરાતી ભાષાને રેઢી તો મૂકી દીધી છે.

હું માનું છું કે કોઈ પણ ભાષાના ધોવાણની શરૂઆત એના શબ્દભંડોળથી થતી હોય છે. સૌ પહેલાં ભાષકો પોતાની પાસે હોય એવા શબ્દોને પણ પડતા મૂકીને એની જગ્યાએ પરભાષાના શબ્દો વાપરતા માંડતા હોય છે. કેમ કે એ ભાષાના શબ્દો સાથે એક ચોક્કસ પ્રકારની કહી શકાય એવી સામાજિક પ્રતિષ્ઠા જોડાયેલી હોય છે. હકીકત એ છે કે એ પ્રતિષ્ઠા ભાષાની સંરચનાનો એક ભાગ નથી હોતી. એ પ્રતિષ્ઠા તો ભાષકોએ પોતે જ જે તે ભાષાને આપેલી હોય છે. હું જે કહેવા માગું છું તે એટલું જ કે કોઈ પણ ભાષા સંરચનાના સ્તરે બીજી ભાષાથી ચડિયાતી કે ઊતરતી નથી હોતી. દેખીતી રીતે જ ભાષક, જો એ bilingual હોય તો, ઓછી પ્રતિષ્ઠાવાળી ભાષાની જગ્યાએ વધુ પ્રતિષ્ઠાવાળી ભાષા વાપરવાનો પ્રયાસ કરતો હોય છે. ગુજરાતીમાં પણ કંઈક એવું જ બન્યું છે. આપણામાંના ઘણા ગુજરાતી ભાષકો એમની પાસે ‘બાપ’, ‘મા’, ‘ભાઈ’, ‘બહેન’ જેવા શબ્દો હોવા છતાં વાતવાતમાં અનુક્રમે ‘ફાધર’, ‘મધર’, ‘બ્રધર’ અને ‘સિસ્ટર’ જેવા અંગ્રેજી શબ્દો વાપરતા હોય છે. ભાષાવિજ્ઞાનીઓ અને નૃવંશવિજ્ઞાનીઓ જેને kinship terms તરીકે ઓળખાવે છે એમાં કેમ આટલા મોટા પાયા પર ધોવાણ થતું હશે એ એક તપાસનો વિષય છે. એ જ રીતે આપણામાંના ઘણા ગુજરાતીઓ એક શબ્દને બદલે એ શબ્દનો અર્થ પ્રગટ કરતા શબ્દસમૂહ વાપરતા હોય છે. મેં ઘણા ગુજરાતીઓને ‘બનેવી’ને બદલે ‘મારી બહેનના પતિ’ જેવા શબ્દો વાપરતાં સાંભળ્યા છે. સમાજશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે કુટુંબવ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થા તૂટે ત્યારે kinship terms પણ તૂટતી હોય છે. એમ થાય ત્યારે ભાષકો એક શબ્દને બદલે એ શબ્દના અર્થને સમજાવે એવાં પદો (phrases) વાપરવા માંડતા હોય છે. ક્યારેક મને થતું હોય છે કે જ્યારે ગુજરાતી ભાષકો ‘ફાધર’, ‘મધર’ જેવા શબ્દો વાપરે ત્યારે આપણે એમ કહી શકીએ એમાં જે પ્રકારનું substitution થઈ રહ્યું છે એ એક કુટુંબવ્યવસ્થાની જગ્યાએ બીજી કુટુંબવ્યવસ્થા આવી રહી હોવાનો સંકેત આપે છે. એમાં કઈ કુટુંબવ્યવસ્થા સારી અને કઈ ખોટી એવા મૂલ્યાંકનમાં આપણે નહીં પડીએ પણ આપણે એટલું તો ચોક્કસ કહી શકીએ કે એ પ્રક્રિયાનો પ્રભાવ આપણી ભાષાના અસ્તિત્વ પર પણ પડવાનો.

ઘણી વાર એવું બને કે ભાષકો પાસે એમની પોતાની જ ભાષાનું, અર્થાત્ એમની માતૃભાષાનું જ, એક ચોક્કસ શબ્દભંડોળ હોવા છતાં કોઈક કારણસર એ લોકો એ શબ્દભંડોળ ઝાઝું ન વાપરે. જ્યારે એમ થાય ત્યારે એ શબ્દભંડોળ નિષ્ક્રિય બની જાય. એ વ્યાકરણમાં જવલ્લે જ સહભાગી થાય. પછી જ્યારે એ જ શબ્દભંડોળ વાપરવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય ત્યારે ભાષકો એ શબ્દભંડોળને ફરીથી સક્રિય કરવાને બદલે પરભાષામાંથી એ જ અર્થને અથવા તો એના જેવા જ અર્થને પ્રગટ કરતા એવા બીજા શબ્દોની આયાત કરે. આવું કરવા પાછળ મને બે કારણો જવાબદાર લાગે છે. એક તે ભાષકોની પોતાના ભાષાકીય વારસા સુધી પહોંચવાની અશક્તિ. ઘણા ભાષકો કાળક્રમે પોતાની ભાષાની ‘જૂની મૂડી’ (સ્વામી આનંદનો શબ્દ) તરફ જવાની શક્તિ ગૂમાવી દેતા હોય છે. એ માટે એમનામાં જોઈએ એવી ભાષાસર્જકતા રહેતી નથી. આપણામાંના ઘણા બધાએ એ અશક્તિ હસ્તગત કરી છે અને આપણામાંના ઘણા બધા એ બાબત પર ગર્વ પણ લેતા હોય છે. બીજું કારણ તે ભાષકોની ભાષાવૈજ્ઞાનિક

આળસ. અંગ્રેજીમાં સ્પેલિંગની ભૂલ ન રહી જાય એ માટે આપણે ડિક્શનરી વાપરીએ છીએ પણ ગુજરાતીમાં જોડણીદોષ ન રહી જાય એ માટે આપણે ભાગ્યે જ જોડણીકોશની મદદ લેતા હોઈએ છીએ. આને ‘ભાષાવૈજ્ઞાનિક આળસ’ ન કહેવાય તો શું કહેવાય? કોઈ માણસ ખોટું અંગ્રેજી લખે તો આપણે એને ‘અભણ’ ગણતા હોઈએ છીએ પણ જો કોઈ માણસ ખોટું ગુજરાતી લખે તો આપણે ચલવી લેતા હોઈએ છીએ. કેમ કે આપણો સમાજ ગુજરાતીમાં ભૂલ પડે તો એને આપણી નબળાઈ તરીકે નથી જોતો. એ માને છે કે ગુજરાતીમાં ભૂલ પડે કે ન પડે એનાથી શું ખાટુંમોળું થઈ જવાનું છે!

એક ત્રીજી પણ શક્યતા છે. જ્યારે પણ કોઈ એક ભાષાના ભાષકો બીજી ભાષામાં થયેલી સંકુલ વિચારણાને પોતાની ભાષામાં લઈ આવવાનો પ્રયાસ કરે ત્યારે એમણે મૂળ ભાષામાં વપરાયેલી પરિભાષાને સ્થાને એમની પોતાની ભાષામાંથી ઘડી કાઢવામાં આવેલી પરિભાષા વાપરવી પડતી હોય છે. પણ, ક્યારેક એ પરિભાષા એટલી બધી સંકુલ હોય છે કે એ ભાષકો એનું સ્થાન લઈ શકે એવી પરિભાષા એમની પોતાની ભાષામાંથી ઊભી કરી શકતા નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં એ ભાષકો પરભાષાના શબ્દો વાપરે તો એમાં કદાચ કશું ખોટું નથી. પણ એ આયાત કરવામાં આવેલા શબ્દો મૂળ ભાષાના ‘નાગરિક’ બની જવા જોઈએ. પણ ક્યારેક એવું પણ બને કે મૂળ ભાષામાં એવી પરિભાષા ઊભી કરવાની ક્ષમતા પડેલી હોવા છતાં એ ભાષાના ભાષકો એ કામ કરતા નથી અને પરભાષાની પરિભાષાથી ચલવી લેતા હોય છે. હું માનું છું કે આપણા શિક્ષિત વર્ગના ઘણા બધા સભ્યો આ ક્ષમતા ગુમાવી બેઠા છે. એને કારણે પણ આપણી ભાષાનું ધોવાણ થઈ રહ્યું છે.

જેમ શબ્દભંડોળનું એમ જે તે ભાષાના વ્યાકરણનું પણ ધોવાણ થતું હોય છે. ગુજરાતીમાં એવી ઘણી બધી વાક્યરચનાઓ છે જે મૂળે ગુજરાતીમાં હતી જ નહીં પણ અંગ્રેજી ભાષાના પ્રભાવ હેઠળ વિકસી છે. ‘હું પ્રેમમાં પડ્યો’ જેવી વાક્યરચના એનું એક ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. પહેલાં આચાર્ય અને પછી ભગવાન બનેલા રજનીશે એક વ્યાખ્યાનમાં આ વાક્યની ટીકા કરતાં કહેલું કે કેવળ પશ્ચિમની પ્રજા જ પ્રેમમાં પડતી હોય છે. We do not fall in love, we always rise in love. રજનીશે આમ કહીને હકીકતમાં તો પશ્ચિમની અને એમાં પણ ખાસ કરીને ખ્રિસ્તી ધર્મની ટીકા કરતી હતી પણ એમની એ વાતમાં એક ભાષાવૈજ્ઞાનિક તથ્ય રહેલું છે. અમેરિકન માર્કસવાદી મનોવિજ્ઞાની એરિચ ફ્રોમે માનવભાષાઓને ‘to be’ languages અને ‘to have’ languagesમાં વહેંચી નાખી છે. એ પણ કહે છે કે ‘to be’ languages ના ભાષકો પ્રેમમાં પડતા નથી. એમને પ્રેમ થતો હોય છે. એ એમ પણ કહે છે કે ‘to have’ languagesમાં પ્રેમ, દયા, સહાનુભૂતિ જેવી લાગણીઓને વસ્તુની જેમ જોવામાં આવતી હોય છે. કોઈક અમેરિકન આપણને એમ કહી શકે કે I have a feeling for you. આપણે એમ નહીં કહી શકીએ કે ‘મારી પાસે તારા મોટ લાગણી છે.’ કેમ કે આપણી ભાષા અર્થાત્ ગુજરાતી ભાષા ‘to have’ language નથી. આ ઉપરાંત ગુજરાતીમાં વાત વાતમાં વપરાતી ‘કે જે’ વાળી વાક્યરચનાઓ જુઓ. ‘મોહન કે જે અમદાવાદથી આવ્યો હતો....’ એવી વાક્યરચનાઓ આમ તો ગુજરાતી ભાષાની સંભવિત વાક્યરચનાઓ છે પણ એ પ્રકારની વાક્યરચનાઓ હમણાં સુધી આપણા ભાષાવ્યવહારમાં પ્રવેશી ન હતી. પણ, હવે એવી વાક્યરચનાઓ ધીમે ધીમે સામાન્ય બનતી જાય છે.[...]

આપણા ઘણા બધા કથાલેખકો આડેઘડ ‘હું’ અને ‘મેં’ સર્વનામો પડતાં મૂકતા હોય છે. જે ભાષાઓ આ પ્રકારનાં સર્વનામને પડતાં મૂકે એ ભાષાઓને ભાષાવિજ્ઞાનીઓ I-drop ભાષાઓ તરીકે ઓળખાવે છે. ગુજરાતી પણ I-drop ભાષા છે પણ મર્યાદિત પ્રમાણમાં. એનો અર્થ એ થયોકે આપણે મન ફાવે એમ સર્વનામ પડતાં ન મૂકી શકીએ. ગુજરાતી ભાષાની સંરચના જ કંઈક એવી છે કે આપણે વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળમાં પહેલા પુરુષ એકવચન અને બહુવચન તથા બીજા પુરુષ બહુવચનમાં જ સર્વનામ પડતું મૂકી શકીએ. બીજા કોઈ પુરુષમાં નહીં અને બીજા જોઈ કાળમાં પણ નહીં. એ જ રીતે, આપણા ઘણા બધા કથાલેખકો discourseના સ્તરે ‘હું’ અને ‘મેં’ની વચ્ચેનો ભેદ જાળવતા જ નથી. એને કારણે ‘રમેશ આવ્યો. ખાધું’ જેવી વાક્યરચનાઓ સાવ સામાન્ય બનતી જાય છે. એમાંના પહેલા વાક્યમાં ‘આવવું’ ક્રિયાપદ અકર્મક છે અને બીજા વાક્યમાં ‘ખાવું’ ક્રિયાપદ સકર્મક છે. એમ હોવાથી discourseના સ્તર પર પહેલા વાક્યનો કર્તા બીજા વાક્યનો કર્તા ન બની શકે. એ હકીકત છે તર્કશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આ બન્નેનો કર્તા એક જ છે પણ વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ એ બન્નેના કર્તા જુદા છે. એમ હોવાથી આ વાક્ય આમ હોવું જોઈએ : ‘રમેશ આવ્યો. પછી એણે ખાધું.’ [...]

જો કે, મારા માટે હજી પણ આ એક કોયડો છે : અપાર વ્યાકરણદોષો અને અપાર કથનદોષો હોવા છતાં આપણા કેટલાક સર્જકો કઈ રીતે લોકપ્રિય બન્યા હશે? શું વાચકો ‘ભૂલ સુધારીને’ વાંચતા હશે કે પછી એ ભૂલો કાવ્યશાસ્ત્ર માટે જરા પણ મહત્ત્વની નહીં હોય? મારી પાસે આ પ્રશ્નનો કોઈ જવાબ નથી. એમ છતાં હું માનું છું કે આપણા સાહિત્યકારે હવે આપણી ભાષામાં થઈ રહેલા ધોવાણની પ્રક્રિયા સમજીને એ પ્રક્રિયાની ઝડપને અને એટલી ધીમી પાડી દેવાના એક ભાગ રૂપે સાહિત્ય સર્જન કરવું જોઈએ. આપણા માટે હવે અનુકરણ કે રૂપાન્તર, કે પછી આકાર કે સામગ્રી જેવા પ્રશ્નો ગૌણ બની ગયા છે. આપણે હવે ભાષા maintenancenના એક ભાગ તરીકે સર્જન કરવાની જરૂર છે.

હું આ પ્રક્રિયામાં આપણા પત્રકારો જોડાય એવી આશા પણ રાખું છું. અત્યારે તો આપણી નવી પેઢીની ઘણા બધા પત્રકારો આડેધડ અંગ્રેજી શબ્દો ને અંગ્રેજી વાક્યો વાપરી રહ્યા છે. મેં એવા એક બે પત્રકારોની ભાષાનો અભ્યાસ કરવાનો પ્રયાસ કરેલો પણ હું એમના code mixing અને code switchingનું કોઈ તર્કશાસ્ત્ર પકડી શક્યો ન હતો. મેં એક લોકપ્રિય પત્રકારને એમ પણ કહેલું કે તમે મેઘાણી કે બક્ષીની જેમ ગુજરાતી ભાષાના maintenancenના એક ભાગરૂપે લેખન કરવાને બદલે ભાષાના ધોવાણને ઉત્તેજન આપે એવું લેખન કેમ કરો છો? તો એક પત્રકાર મને ભાષાવિજ્ઞાન શું છે એ શીખવવા બેસી ગયેલા. એમણે મને કહેલું કે ભાષા તો પરિવર્તનશીલ છે. બદલાયા કરે. જો એમ જ હોય તો આપણને કોઈ રોગ થાય ત્યારે આપણે શા માટે દાક્તર પાસે જતા હોઈશું? જેમ ભાષા એમ શરીર પણ પરિવર્તનશીલ જ છે ને?

હું તો સ્પષ્ટપણ માનું છું કે જે લેખકો અને પત્રકારો જાણી જોઈને, એમની લોકપ્રિયતાને ટકાવી રાખવા માટે અથવા તો એમાં વૃદ્ધિ કરવા માટે એમનાં લખાણમાં વાતવાતમાં પરભાષાના શબ્દો અને વાક્યો ટપકાવે છે એ હકીકતમાં તો ગુજરાતી ભાષાનાં વંઠેલાં સંતાનો છે. જે ભાષામાં એવાં સંતાનોની સંખ્યા વધી જાય ત્યારે એ ભાષામાં સર્જન કરવાનું કામ સાચે જ અઘરું બની જતું હોય છે.

(સંધિ-૩૫, ૨૦૧૫માંથી મહત્વના અંશો)

લેખક-સંપર્ક

હરનીશ જાની :યુએસએ harnishjani5@gmail.com

અરુણા જાડેજા : અમદાવાદ arunataijadeja@gmail.com

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા : અમદાવાદ ૦૭૯-૨૬ ૩૦૧૭૨૧

ધીરુબહેન પટેલ : મુંબઈ ૦૨૨-૨૬ ૪૮૪૮૧૫

સિતાંશુ યશસ્વન્દ્ર : વડોદરા sitanshuy@gmail.com

ખલીલ ધનતેજવી : વડોદરા ૯૮૯૮૨૧૫૭૬૭

બાબુ સુથાર : યુએસએ basuthar@gmail.com

મહેન્દ્રસિંહ પરમાર : ભાવનગર mahendrasinhp21@gmail.com

By Jesuso Ortiz

વી-ગ્રંથ

‘એકત્ર’ના વી-ગ્રંથોમાં અમે પુસ્તકની માત્ર સામગ્રી(Text) જ પ્રગટ કરવાને બદલે વાચકને એમાં યોગ્ય રીતે પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. શરૂઆતમાં પુસ્તકનું સચિત્ર મુખપૃષ્ઠ(cover) તેમજ લેખકનો ફોટોગ્રાફ, અને એ પછી લેખક અને પુસ્તકના ટૂંકા, સરળ પરિચયો પણ મૂકીએ છીએ – જેથી વાચક માટે એ રસપ્રદ બની રહે.

‘એકત્ર’ના સર્વ વી-ગ્રંથોમાં આ સર્જક-કૃતિ પરિચયો ‘સંચયન’ના સંપાદક રમણ સોનીએ લખેલા છે.

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

www.ekatrafoundation.org/books

સર્જક-પરિચય - ઝવેરચંદ મેઘાણી

ઝવેરચંદ કાલિદાસ મેઘાણી (1897-1947) ‘રાષ્ટ્રીય કવિ’ નું બહુમાન પામેલા, લોકકંઠના કવિ અને લોકસાહિત્યના આપણા પાયાના અને અગ્રણી સંપાદક સંશોધક. મેઘાણી ઉત્તમ નવલકથાકાર, વાર્તાકાર, ચરિત્રલેખક, અનુવાદક, વિવેચક અને પત્રકાર હતા - એવી એમની બહુક્ષેત્રીય પ્રતિભા હતી.

જૂનાગઢમાંથી અંગ્રેજી-સંસ્કૃત સાથે બી.એ. થઈને કલકત્તા મેનેજરની નોકરી કરી પણ વતન અને લોકસાહિત્યના આકર્ષણે પાછા આવ્યા, ‘સૌરાષ્ટ્ર’ સાપ્તાહિકમાં જોડાયા, સાથે જ લોકસાહિત્યનું સંપાદન શરૂ કર્યું. એ પછી એમની સાહિત્ય-સર્જન અને પત્રકારત્વમાં સતત સાધના ચાલતી રહી. ‘યુગવંદના’ કાવ્યસંગ્રહ, ‘સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી’ નવલકથા, ‘વહુ અને ધોડો’ જેવી ઉત્તમ વાર્તાઓને સમાવતા સંગ્રહો, ‘સૌરાષ્ટ્રની રસધાર’ જેવાં લોકસાહિત્ય સંપાદનો એમનું મહત્ત્વનું પ્રદાન છે.

‘જેલ-ઓફિસની બારી’

દિવ્યચક્ષુ (1932) ર.વ.દેસાઈની લોકપ્રિય થયેલી ને સાહિત્યિક ગુણવત્તા પણ ધરાવતી વિશિષ્ટ નવલકથા છે. આ રસપ્રદ નવલકથા આઝાદીની લડતના દિવસોની ભૂમિકામાં હિંસા સામે અહિંસાનો, પ્રેમની તીવ્રતા સાથે જ સ્વાર્પણશીલતાનો, ધર્મનિરપેક્ષતાનો તથા અસ્પૃશ્યતા-ભાવને છોડતી માનવતાનો મહિમા કરે છે.

એમાં પાત્રોનું વૈવિધ્ય ઘણું છે : સ્વાર્થ, રૂઢિવશતા, માલિકીભાવ, હિંસા-ભાવ અને એમાંથી નીકળીને ત્યાગભાવ, ઉદારતા, અહિંસા અને પ્રેમ-સંવેદનમાં પલટાતાં પાત્રોની મોહકતા અને દૃઢતા આકર્ષક બને છે.

આ નવલના રસાળ કથાપ્રવાહમાં આજે પણ વહેવું ગમશે...

(લેખક - પુસ્તક પરિચય : રમણ સોની)

eBooksનો કિમતી ખજાનો - તમારી અંગત eLibrary માટે

આ ઇ-સામયિક 'સંચયન' ઉપરાંત 'એકત્ર'ની એક બીજી મહત્વની પ્રવૃત્તિ છે વી-ગ્રંથો (eBooks)નું પ્રકાશન.

- આજ સુધીમાં તેનાં પચાસ જેટલાં પ્રકાશનો થયાં છે. બીજાં સતત થયે જાય છે.
- એનું વૈવિધ્ય સાહિત્યનાં અને વિચાર-ચિંતનનાં અનેક સ્વરૂપોની કૃતિઓમાં પ્રસરેલું છે.
- 'એકત્ર'ની eBook એટલે માત્ર મુદ્રિત (printed) પુસ્તકનું વી-રૂપાંતર (e-version) જ નહીં. આપ કોઈપણ eBook ખોલશો કે તરત એનું મૂળ આવરણ આવશે; એ પછી એના લેખકનો ફોટોગ્રાફ, એ પછી લેખકનો તથા તે પુસ્તકનો ટૂંકો પણ રસપ્રદ પરિચય. પછી તમે પ્રવેશ કરશો પુસ્તકમાં.....
- આ બધાં જ પુસ્તકો, ઘણું ખર્ચ કરીને 'એકત્ર' તૈયાર કરે છે પણ આપ સૌ વાચકોને એ સપ્તેમ વિનામૂલ્યે આપે છે. ગુજરાતી સાહિત્ય અને ભાષા બધે આનંદપૂર્વક પ્રસાર પામે એવું અમારું મિશન છે. આ પુસ્તકો અંગે આપનો પ્રતિભાવ આવકાર્ય છે.
- આ બધાં જ પુસ્તકો www.ekatrafoundation.org પર તમે જોઈ શકશો, પસંદ કરીને વાંચી શકશો. તેમ છતાં આ રહી અમે તૈયાર કરેલાં નોંધપાત્ર પુસ્તકોની યાદી:

અરધી સદીની વાચનયાત્રા - 1-4 – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

ખરા બંપોર – જયંત ખત્રી

અશ્રુઘર – રાવજી પટેલ

અમૃતા – રઘુવીર ચૌધરી

જનાન્તિકે – સુરેશ જોશી

વિદિશા – ભોળાભાઈ પટેલ

ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ – ગિજુભાઈ બધેકા

ગાંધીજીની જીવનયાત્રા – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ – નારાયણ દેસાઈ

સાત વિચારયાત્રા – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

ભજનાંજલિ – કાકા કાલેલકર

ભવનું ભાતું – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

ભેદની ભીંત્યુંને ભાંગવી – મનુભાઈ પંચોળી

અપરાજિતા – પ્રીતિ સેનગુપ્તા

ગાંધીજીની જીવનયાત્રા – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

ગીતામંથન – કિશોરલાલ મશરૂવાળા

ખાંભીઓ જુહારું છું – ઝવેરચંદ મેઘાણી

શીંગડાં માંડતાં શીખવશું – મનુભાઈ પંચોળી

તિબેટના ભીતરમાં – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

ભારેલો અગ્નિ – રમણલાલ વ. દેસાઈ

શું શું સાથે લઈ જઈશ હું? – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

સર્વોદય – મોહનદાસ ગાંધી

મારા ગાંધીબાપુ – ઉમાશંકર જોશી

રખડુ ટોળી – ગિજુભાઈ બધેકા

રવીન્દ્રનાથની રત્નકણિકાઓ – નગીનદાસ પારેખ

બાપુની છબી – કાકા કાલેલકર

ત્યારે કરીશું શું? – લિયો ટોલ્સ્ટોય

હિંદ સ્વરાજ – મોહનદાસ ગાંધી

હાસ્ય-માળાનાં મોતી – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

જીવનનું પરોઢ – પ્રભુદાસ ગાંધી

સાત વિચારયાત્રા – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

સર્વોદય – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

વાચનયાત્રાનો પ્રસાદ – સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી

મોરનાં ઈંડા – કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

પદ્મિની – કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

જેલ ઓફિસની બારી – ઝવેરચંદ મેઘાણી

દિવ્યચક્ષુ – રમણલાલ વ. દેસાઈ

કુરબાનીની કથાઓ – ઝવેરચંદ મેઘાણી

મારી હકીકત – નર્મદ

બારી બહાર – પ્રહલાદ પારેખ

હવે આવા સ્વતંત્ર ગુજરાતી ગ્રંથો ઉપરાંત અમારી નવી eBooks યોજના

ગુજરાતીનાં સ્મરણીય સંપાદનો

- સ્મરણીય કાવ્યો
- સ્મરણીય વાર્તાઓ
- સ્મરણીય નિબંધો
- સ્મરણીય પ્રવાસો
- સ્મરણીય નાટ્યકૃતિઓ

ગુજરાતી ભાષાના ગૌરવભર્યા ભૂતકાળથી લઈને એના તેજસ્વી વર્તમાન સુધીના સમૃદ્ધ સાહિત્ય ભંડારમાંથી જાણકાર સંપાદકોએ ચૂંટેલી યાદગાર કૃતિઓના, એ વિશેના આસ્વાદક લેખ સાથેના, ઉત્તમ સંચયો આપને એક કાયમી સંભારણારૂપે અમે આપવા ઈચ્છીએ છીએ. આનંદની વાત છે કે આ સમગ્ર શ્રેણીના સૂત્રધાર બનવાનું પણ શ્રી રમણ સોનીએ સ્વીકાર્યું છે.

અતુલ રાવલ
'એકત્ર' વતી

શ્રી રઘુવીર ચૌધરીને ભારતીય જ્ઞાનપીઠ અવોર્ડ

ગુજરાતી ભાષા માટે આનંદ અને ગૌરવના સમાચાર છે કે ભારતનો સર્વોચ્ચ ગણાતો ભારતીય જ્ઞાનપીઠ અવોર્ડ આ વર્ષે આપણા પ્રતિષ્ઠિત સારસ્વત શ્રી રઘુવીર ચૌધરીને મળે છે. ઉમાશંકર જોશી, પન્નાલાલ પટેલ અને રાજેન્દ્ર શાહ –એવા ત્રણ જ લેખકોને આ પહેલાં આ સન્માન મળ્યું છે. ૧૯૬૦ પછીના દાયકાઓમાં એમણે એક પછી એક ચડિયાતી નવલકથાઓથી એમનું ઉચ્ચ સ્થાન મુકરર કર્યું. પહેલાં તો એ એક ધ્યાનપાત્ર કવિ. એ પછી નવલકથાઓ ઉપરાંત વાર્તા, નાટક, નિબંધ, ચરિત્ર, હાસ્ય એવાં એવાં વિવિધ સ્વરૂપો ખેડ્યાં. સાહિત્ય-સર્જન ઉપરાંત સાહિત્ય-પ્રવૃત્તિઓમાં પણ એમની સક્રિયતા જાણીતી છે. એવા સર્વ અર્થોમાં એ આપણા એક સુપ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યકાર છે. એમને એકત્ર-પરિવાર વતીથી હૃદયપૂર્વક અભિનંદન.

– અતુલ રાવલ 'એકત્ર' વતી

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteenth century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

2013-2014 Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 8 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્રોત).

2015 Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 1,000 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.